

MTA - SZTE - ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

9

HistGlob

WORKING PAPER

BENCSIK PÉTER

**Nemzetközi utazások
és Kelet-Közép-Európa
globalizációja, 1953–1989**

2023

HistGlob

WORKING PAPER

Az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport kiadványa

Szerkesztők: Kalmár Melinda, Simonkay Márton és Tomka Béla

HU ISSN 2732-172X

Kiadó: SZTE Jelenkortörténeti Tanszék

H-6722 Szeged, Egyetem utca 2.

jelenkor.bibl.u-szeged.hu

E-mail: toriroda@hist.u-szeged.hu

Telefon: +36 62 544 464

Felelős kiadó: Tomka Béla

A forrás megadásával idézhető, másolható és terjeszthető.

A kiadvány javasolt idézési módja:

Bencsik Péter: *Nemzetközi utazások és Kelet-Közép-Európa globalizációja, 1953–1989.* (HistGlob Working Paper, 9.) Szeged: MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2023.

globtort.bibl.u-szeged.hu

MTA-SZTE-ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

BENCSIK PÉTER

Nemzetközi utazások és Kelet-Közép-Európa globalizációja, 1953–1989

Összefoglaló

A tanulmány négy kelet-közép-európai ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Jugoszlávia) globalizációjának egyik aspektusát, az emberek külföldi utazásainak mértékét vizsgálja az államszocializmus időszakában, statisztikai összehasonlító módszerrel. Feltevése szerint a globalizáció jele elsősorban a hidegháború két alapvető blokkja, vagyis a Kelet és Nyugat közötti áramlás megnövekedése, de a tanulmány röviden vizsgálja a keleti blokkon belüli, illetve a globális Dél, tehát a „harmadik világ” felé történő utazásokat is. A négy állam statisztikai évkönyveiben közzétett adatokból kiszámított mutatók közül különösen informatív a Nyugatra utazók aránya, a Nyugatról érkezők aránya, illetve a nyugati ki- és beutazások időbeli dinamikája. Ezek összehasonlításával fontos következtetéseket lehet levonni. Mindenekelőtt azt, hogy az emberek szabad mozgását a politikai körülmények befolyásolják leginkább. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy a blokkon belüli utazások száma a hatvanas években vált jelentőssé. A „harmadik világ” felé történő utazások száma a teljes korszakban marginális volt, ami ellentmond az alternatív globalizáció koncepciójának. Végezetül, a nyugati utazások jelentősége Jugoszláviában már az ötvenes években alapvetővé vált, míg a három másik állam esetében a nyolcvanas évek végén mutatható ki az igazi áttörés.

Kulcsszavak

Kelet-Közép-Európa, határforgalom, határrezsim, statisztika, globalizáció, összehasonlítás, kvantifikáció

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatta. A szerző a Diffúzió és globalizáció kutatócsoport tagja. A tanulmány az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) támogatásával készült.

A globalizáció definíciójának talán legtriviálisabb eleme az államhatárokon túli kapcsolatok egyre intenzívebbé válása. Amikor az egyes országok globalizációba történő bekapcsolódását vizsgáljuk, felmerül az igény, hogy konkrét mutatók mérésével lehessen alátámasztani e folyamatot. A legelterjedtebb globalizációs index, a KOF-index három fő terület: a gazdasági, szociális és politikai szféra vizsgálatát ötvözi egyetlen mutatóban. Az előbbi kettőben több altéma szerepel: a gazdaságon belül a kereskedelmi és a pénzügyi kapcsolatok, a szociális szférában a személyek közötti kapcsolatok, az információk áramlása és a kulturális globalizáció kap helyet.¹ A szélesebb szakirodalomban általában a tőke, az áruk, az emberek és az információk áramlása szerepel a legfontosabb globalizációs indikátorok között. A jelen tanulmány célja ezek egyikének, az emberek áramlásának vizsgálata a második világháború és a rendszerváltás közötti Kelet-Közép-Európában. Mivel azonban használható adatok csak 1953-tól állnak rendelkezésre, az elemzés kezdő dátuma ez az év lett. Azt vizsgálom, hogy az külföldi utazások esetében mikortól mutatható ki a globalizáció hatása a térségben, milyen szakaszai vannak ennek a folyamatnak, továbbá milyen regionális eltérések mutathatók ki a vizsgált országok között. Kelet-Közép-Európa mind a nyolc állama (Német Demokratikus Köztársaság, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Románia, Bulgária és Albánia) vizsgálata azonban objektív akadályokba ütközik. Az egyes országok statisztikai évkönyvei ugyanis nem minden esetben tartalmaznak adatokat a nemzetközi idegenforgalomról. Az 1989 előtti keletnémet statisztikai évkönyvekben csak a belföldi turizmus adatai, illetve a Jugendturst utazási iroda által szervezett utazások adatai szerepelnek, ezek is csak a keleti blokkon belül. A román évkönyvek még a belföldi idegenforgalom adatait sem tartalmazzák, a turizmus csak 1989-ben jelenik meg az évkönyvekben a belkereskedelem fejezet legvégén, és ott is csak a szálláshelyek és szálláskapacitások számát közlik.² Feltehetően hasonló a helyzet a bolgár és az albán statisztikákkal, de ezen államok statisztikai évkönyveit nem is vontam be

¹ Savina Gygli – Florian Haelg – Jan-Egbert Sturm: The KOF Globalisation Index – Revisited. *KOF Working Papers*, No. 439. Zürich: KOF Swiss Economic Institute, 2018.

² *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste România*. Bucuresti: Direcția Centrală de Statistică, 1989. 76.

a vizsgálatba. Elvileg lehetséges, hogy az általános statisztikai évkönyvek nem tartalmazzák a nemzetközi idegenforgalom adatait, de azok szerepelnek pl. a turisztikai statisztikai évkönyvekben. Valószínűbb azonban, hogy az adatok hiánya korántsem véletlen. Az NDK esetében Slachta Krisztina kutatásaiból ismert: a pontos kiutazási adatokat csak az Állambiztonsági Minisztérium, azaz a Stasi ismerte, s azt nem közölték a statisztikai hivattal sem.³ Emellett azon országok, amelyek nem ismerték el a szabad mozgás jogát, a külföldre utazást szigorúan korlátozták, nem is tartották fontosnak az erre vonatkozó adatgyűjtést.

Ily módon az elemzésben négy ország szerepel: Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Jugoszlávia. Mint láttuk, nem véletlen, hogy ezen országok többsége „liberális”, tehát reformpolitikát képviselt, hiszen a dogmatikus államok (Románia, NDK) többnyire nem is közölnek az évkönyvekben adatokat a nemzetközi utazásokról. Szerencsére van egy olyan állam is, amely ugyan szintén a keményvonalas országokhoz tartozik, mégis ismertek a határon át történő utazásainak adatai; igaz, az 1960-as években átmenetileg Csehszlovákia is a reformer országokhoz csatlakozott – jellemző módon statisztikai évkönyvei is 1965-ben kezdtek határforgalmi adatokat közölni. A tárgyalt négy ország szerepeltetése abból a szempontból is fontos, hogy közöttük szerepel olyan állam (Jugoszlávia), amely politikailag teljesen függetlenné vált a Szovjetuniótól, emellett két „vonakodó csatlós” (Lengyelország, Magyarország) és egy szorosan együttműködő ország (Csehszlovákia) is a vizsgált országok közé került. Ily módon a blokk „szétfejlődése” során kialakult minden típus szerepel az elemzésben, lehetőséget nyitva ezek összehasonlítására.⁴

³ Slachta Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956–1990*. Pécs–Budapest: Kronosz – ÁBTL, 2016. 61.

⁴ A szétfejlődésről lásd: Andrew C. Janos: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Helikon, 2003. 275–335.; Bencsik Péter: Hidegháborúk a kelet-közép-európai államszocialista államok között. *Múltunk*, 62. évf. (2017), 3. sz. 162–164.

Hipotézis, vizsgálati módszerek és problémák

Az 1945 és 1989 közötti magyar és csehszlovák határforgalmi statisztikákat már évekkel ezelőtt összehasonlítottam, de akkor elsődleges célom annak vizsgálata volt, hogy a két országban zajló reformfolyamatok és politikai fordulatok milyen hatást gyakoroltak a külföldi utazásokra. Ennek fő tanulsága az, hogy a politikai folyamatok rendkívül nagy mértékben befolyásolják a határrezsim, így a határforgalom alakulását is.⁵ Mostani, újabb elemzésem során az alábbi pontokban fogalmaztam meg előfeltevéseimet:

A globalizációban az emberek mozgását illetően nemcsak a tartós vándorlás (migráció) szerepe jelentős, hanem az üzleti, hivatalos és magáncélú utazások, így a turizmus is. Mivel az államszocialista országok egészen a rendszerváltásig szigorúan korlátozták a kivándorlást, s emellett a bevándorlást sem támogatták, a legális migráció elhanyagolható mértékű volt. Statisztikai vizsgálat tárgya tehát csak a határokon át zajló ideiglenes mozgás lehet. A kommunista rezsimek ugyan ezt is korlátozták, de jóval kevésbé, mint a kivándorlást.

A globalizáció természetesen nemcsak világméretű, kontinensek közötti vándorlást indukál, hanem a rövidebb távú utazások gyakoriságát is növeli. Ennek ellenére abból indultam ki, hogy a keleti blokkon belüli határátlépések nem feltétlenül tekinthetők globalizációnak, hanem inkább csak transznacionalizálódásnak. Ennek ellenére a blokkon belüli forgalom alakulására is kitérek majd röviden.

Kelet-Közép-Európa „globális” kapcsolatai így két irányban növekedhettek intenzíven: egyrészt a globális Dél, tehát a „harmadik világ”, másrészt pedig a világgazdaság centruma, tehát a Nyugat felé. Első ránézésre az előbbi eset inkább tűnik globálisnak, hiszen ez interkontinentális kapcsolatot jelent, míg az utóbbi jórészt Nyugat-Európát érinti. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a globalizációs folyamatokat leginkább a világgazdaság centruma határozza meg, vagyis a Kelet-Közép-Európa és Nyugat-Európa közötti utazások fokozódása fontos globalizációs indikátor lehet.

⁵ Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, 2019. 362–379.

A globális Délel átolt intenzív kapcsolatok növekedését az utóbbi évek szakirodalmá egyenesen alternatív globalizációnak tekinti.⁶ Az adatok áttekintése után azonban teljesen világos, hogy a szovjet blokk és a „harmadik világ” között nem volt jelentős személyforgalom. Olyannyira nem, hogy a legtöbb vizsgált országban a hosszú távon közölt adatsorokban nem tüntetik fel az Európán kívüli utazásokat. Ahol igen, például Magyarországon, ott viszont jól látható, hogy az ezen kontinensekre (Afrika, Ázsia) irányuló forgalom rendkívül kicsi volt, s bár évtizedről évtizedre növekedett,⁷ aránya az összes kiutazáshoz képest nem nőtt, hanem inkább stagnált. Ausztráliával, illetve Észak- és Dél-Amerikával, sőt, az ismeretlen célországokkal együtt a nem európai célországok aránya a kiutazók között többnyire 1% alatt maradt. Magyarország esetében 1958 és 1988 között, tehát 31 év alatt mindössze kilenc olyan év volt, hogy 1% felett volt ez az arány, de az 1,5%-ot soha nem haladta meg. Ráadásul ezen adatokban az Egyesült Államok és a szintén a Nyugathoz tartozó Ausztrália és Új-Zéland is szerepel. A többi ország statisztikai évkönyvei ugyan nem közölnek kontinensek szerinti bontást, de Csehszlovákia és Jugoszlávia esetében e földrészek adatai az „egyéb országok” sorban szerepelnek, és szintén alacsony értéket jeleznek. Összességében kijelenthető, hogy az emberek mozgása kapcsán a statisztikai adatok egyáltalán nem támasztják alá az alternatív globalizáció koncepcióját.

Ennek megfelelően hipotézisem szerint Kelet-Közép-Európa globalizációja a Nyugat és Kelet közötti utazások számának vagy arányának hirtelen, illetve tartós növekedésével mutatható ki, míg a mutatók csökkenése a deglobalizáció jele lehet. A Nyugat fogalmába itt persze minden, a szocialista országokon kívüli térséget beleérthetünk. A négy tárgyalt országból három is közölte a nemzetközi utazásoknak a szocialista és az egyéb országok szerinti bontását.

⁶ Az alternatív globalizáció fogalma értelemszerűen nem csak az emberek mozgása kapcsán merült fel, a továbbiakban azonban csak az területre koncentrálok. Az alternatív globalizációval foglalkozó kötetek időnként az emberek mozgását külön is érintik, lásd például: Alena Alamgir: *Mobility: Education and Labour*. In: James Mark – Paul Bett (eds.): *Socialism Goes Global: The Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonization*. Oxford: Oxford University Press, 2022. 290–317.

⁷ Tomka Béla: *Globalizáció Kelet-Közép-Európában a második világháború után: narratívák és ellenarratívák*. Pécs: Kronosz, 2023. 64–65.

Az utóbbi kategóriában persze szerepelnek a „harmadik világ” államai is. Amint láttuk, ezen utazások száma azonban szinte elhanyagolható, emellett az ide történő utazást épp olyan szigorúan bírálták el, mint a Nyugat-Európába tartók útlevelekérelmét. A Csehszlovákia és Magyarország esetében már korábban is rendelkezésre álló nyers adatok (az összes ki-, illetve beutazó száma, ezeken belül a szocialista országok és egyéb országok forgalma) lehetővé tették, hogy két-két új mutatót számítsak ki. Egyrészt a Nyugatra (a nem szocialista államokba) utazók, illetve a Nyugatról (a nem szocialista országokból) érkezők arányát, másrészt pedig a nem szocialista országokba történő kiutazások, illetve az onnan történő beutazások dinamikáját. Az utóbbiak esetében minden egyes évben a ki-, illetve a beutazások számát az előző évi érték százalékaként tüntetem fel. Ezzel könnyebben átlátható, hogy mikor – és mekkora mértékben – nőtt, illetve csökkent a ki- és beutazások száma. A magyar és a csehszlovák adatok új szempontú elemzése mellett ugyanezt a vizsgálatot már a lengyel, valamint a jugoszláv statisztikákon is el lehet végezni. Sajnos a jugoszláv évkönyvek nem közölték a kiutazók statisztikáját, de a beutazások adatai így is rendkívül tanulságosak. Jugoszlávia esetében nem szerepelt a szocialista és a nem szocialista országok szerinti bontás sem, viszont 1953-tól egészen 1989-ig rendelkezésre áll tizennégy nyugati és öt szocialista ország adata, amelyeket összegezve legalább a nyugati irány értékét sikerült viszonylag teljeskörően kiszámolni.⁸

A különböző országok adatsorai sajnos nem feltétlenül alkalmasak az összehasonlításokra. A magyar statisztikák külföldre utazó/látogató magyarokat, illetve beutazó vagy Magyarországra

⁸ A bontásban szereplő nyugati országok: Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Nagy-Britannia, NSZK, Norvégia, Olaszország, Svájc, Svédország, Törökország és az USA. Az európai nem szocialista országok közül csak a viszonylag távoli Spanyolország, Portugália, Írország, Izland, Finnország és a miniállamok hiányoznak. Meglepőbb, hogy a szocialista országok közül hiányzik Jugoszlávia három szomszédja is: Albánia, Bulgária és Románia adatai sincsenek feltüntetve. Feltehetően azért, mert e három országból elhanyagolhatóan kevesen utaztak a délszláv állam területére. Ez újabb közvetett bizonyíték arra, hogy az albán, a bolgár és a román kommunista rendszerek szigorúan korlátozták a kiutazásokat. A szocialista országok közül mindvégig szerepel viszont a jugoszláv évkönyvekben a Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK és a Szovjetunió területéről érkezők száma – pedig ezen országok közül csak Magyarország volt szomszédos állam.

látogató külföldieket tüntetnek fel, míg a jugoszlávok és a lengyelek turistákat, a csehszlovákok pedig az „idegenforgalmat”. A belépő külföldiek esetében felmerül a kérdés, hogy az adatokban szerepelnek-e az átutazók (a tranzitforgalomban részt vevők). A magyar statisztikák 1970-ig külön tüntetik fel a beutazók és az átutazók számát, a későbbi évkönyvekben azonban a Magyarországra látogatók statisztikáin belül korábbi adatokat is újra közölnek. Ennek révén látható, hogy a hetvenes és a nyolcvanas években is a be- és átutazók együttes adatainak közlését folytatták. Az átutazók nélküli adatok 1970 után nem ismertek, így Magyarország esetében mindvégig a be- és átutazók együttes adataival számoltam. A csehszlovák adatok szintén tartalmazzák a tranzitforgalomban utazók számát. Ugyanakkor – mint azt a Gustáv Husák 1982-es budapesti látogatása kapcsán készült háttéranyag megjegyzi – az „adatok az eltérő statisztikai módszertanra való tekintettel nem hasonlíthatók össze a magyar fél adataival. A csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal módszertana alapján a Csehszlovákián át harmadik államba utazó minden személyt feltüntetnek az országba belépők között, ha visszafelé is átutazott az országon, akkor két alkalommal is.”⁹ E megállapítás alapján feltehető, hogy Magyarországon viszont az átutazókat csak egyszer számították be a statisztikákba. Lengyel esetben a tranzitutasok száma 1964-től került be a statisztikai évkönyvek adatai közé, míg a jugoszláv adatokban az átutazók nagy része feltehetően nem szerepel – kivéve, ha közben legalább egy éjszakára megszálltak az országban.

A kilépő saját állampolgárok adatai kapcsán az átutazás nem értelmezhető, így ott ez nem is torzíthatja az adatokat. Ezzel szemben kérdéses, hogy a legálisan emigrálók számát feltüntetik-e a statisztikák. Magyarország évkönyvei 1963-ig feltüntették a kiutazók között kivándorlók számát is, majd 1964-től (1958-ig visszamenőleg) a legális kivándorlók nélküli adatokat közölték. A lengyel statisztikai évkönyvek mindvégig az utóbbi gyakorlatot követték. Feltehetően ugyanez a helyzet Csehszlovákia esetében is, ahol az évkönyvek az ötvenes évektől folyamatosan külön táblázatokban

⁹ NA (Národní archiv České republiky, Prága), f. Kancelář generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, ka. 388., inv. č. 1174., sign. 11027.

adták meg a legális ki- és bevándorlások számát. Végül, valószínűnek tűnik, hogy a határt az ún. kisebb határszéli forgalomban¹⁰ átlépők adatai nem kerültek be a statisztikába egyik országban sem, csak az útlevéllal, illetve – erre vonatkozó államközi megállapodás esetén – személyi igazolvánnyal, de távolsági forgalomban átkelő utasok.

Sajnos sok esetben hiányzik az évkönyvekből az adatok módszertana, viszont szerencsére nem ritkán közlik a használt fogalmak magyarázatát. A „turista” megnevezés például jugoszláv esetben olyan személyekre vonatkozott, akik legalább egy éjszakát vendéglátóipari létesítményben töltöttek el. Az egynapos külföldi utazások (és az átutazók egy része) ennek megfelelően a jugoszláv adatokban nem jelennek meg, míg a többi ország esetében feltehetően igen. Mivel az egynapos látogatók nyilvánvalóan a szomszédos országokból érkeznek, ez torzíthatja a jugoszláv adatokat. Az egynapos látogatók jelentős része viszont feltehetően a kishatárforgalmat vette igénybe, amelynek adatai meglátásom szerint a többi országban sincsenek a közölt számsorokban. Ugyanakkor mind a jugoszláv, mind a lengyel meghatározás egyértelmű abban a tekintetben, hogy a „turista” kategóriájába nemcsak a szabadidős célú utazók tartoznak bele, hanem az egészségügyi, tanulmányi, családi, illetve üzleti vagy szolgálati okokból utazók is.¹¹ A csehszlovák definíció az utazási célok felsorolása nélkül szintén a legalább egy éjszakai tartózkodás követelményét emeli ki.¹² A magyar évkönyvekben a hetvenes évek elején szintén feltűnik a beutazó külföldieken belül a turista fogalma – anélkül azonban, hogy jelentését meghatároznák. A visszamenőleges adatok között 1963-ig az átutazók nélküli beutazások száma megegyezik a turistákéval, 1964-től viszont a két

¹⁰ Erről lásd: Bencsik: *Kelet és Nyugat között*, 224–246.; Jan Rychlík: *Severní hranice Čech a pohraniční styk se Saskem a Pruskem, resp. Polskem*. In: Kateřina Lozovíuková – Jaroslav Pažout (eds.): *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha–Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2017. 91–102.

¹¹ Lásd például: *Rocznik statystyczny 1962*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1962. 388.; *Jugoslavija 1918–1988: Statistički godišnjak*. Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, 1989. 337–338.

¹² *Statistická ročenka Československé socialistické republiky 1985*. Praha: SNTL – Alfa, 1985. 520.

adat elválnak egymástól. 1970-ig egyaránt ismert a Magyarországra érkezőkön belül a „turisták” és a (nem átutazó) „beutazók” száma is. Megmagyarázhatatlan módon e hét év során mindig, kivétel nélkül többen voltak a turisták, mint a beutazók, vagyis az adatok szerint az átutazók jelentős része (többnyire fél-, de akár egymillió fő is) turista volt.

A fentiek alapján úgy vélem, hogy a legjelentősebb különbségek az átutazások kapcsán állnak fenn a négy ország között. A módszertani különbségek miatt a beutazók száma Csehszlovákia esetében felfelé torzult a tranzitutasok kétszeres számítása miatt, Magyarország és az 1964 utáni Lengyelország középen áll, míg a Jugoszláviába érkezők kapcsán az adatok lefelé torzulnak, mivel feltehetően nem tartalmazzák az átutazókat. Emellett természetesen földrajzi-politikai okok is hatást gyakorolnak a tranzitutasok mennyiségére. Csehszlovákia és Magyarország keleti blokkon belüli központi helyzete miatt fontos tranzitállam volt a délebbi és az északabbi országok között, míg Lengyelország és Jugoszlávia inkább periférikus helyzetű volt, viszonylag kevés átutazóval. A nyugati tranzitutasok mellett Lengyelországon legfeljebb a keletnémet–szovjet forgalom utazhatott át, amelynek volumene elhanyagolható. Jugoszlávia esetében viszont gyakorlatilag csak a Görögország felé irányuló tranzit emelhető ki, mivel a szocialista országok politikai okokból nem támogatták, hogy a blokkon belüli (pl. Csehszlovákiából Bulgária felé tartó) tranzitforgalom Jugoszlávián keresztül haladjon át, helyette Romániát preferálták. A fentiek miatt talán jobb lenne a tranzitforgalom nélküli adatokat figyelembe venni, de ezen adatokat csak Csehszlovákiában lehetne a korszak egészében kiszámolni, továbbá Magyarországon 1958 és 1970 között. Mivel a szocialista országok utasai jóval nagyobb mértékben utaztak át Magyarországon és Csehszlovákián, mint a nyugatiak, ezért a tranzit nélküli adatokkal kalkulálva néhány százalékponttal megemelkedne a Nyugatról beutazók aránya, de a különbség nem szignifikánsan nagy.¹³

Problémát jelenthet a hosszú időtartam is. Megváltozhat az adatok felvételének, kezelésének módszertana vagy akár a használt

¹³ Magyarországon az 1958 és 1970 közötti adatokat összesítve azt látjuk, hogy tranzit-utasokkal együtt a Nyugatról érkezők aránya 13,1%, míg az átutazók nélkül 17,4%.

fogalmak pontos jelentése is. Ilyen belső módszertani váltásra Csehszlovákiában többször is sor került. Elsőként 1963 után; erről a váltásról csak a rendelkezésre álló források ellentmondó adatai tanúskodnak.¹⁴ Másodszer 1974. január 1-jén; a pontos háttér ezúttal sem világos, annyi bizonyos, hogy a változás csak a kiutazók számának módosulását eredményezte, a beutazókét nem. 1973-ig a régi módszertan szerint közölték az adatokat, ugyanakkor később 1970-ig visszamenőleg közölték a kiutazók számát az új módszertan alapján is. Az újabb értékek lényegesen, megközelítőleg kétszer magasabbak a szocialista országok esetén, de kisebb mértékben, 15–30%-kal a nyugati kiutazások száma is nőtt. Éppen ez igazolja, hogy az új módszertan nem a kishatárforgalom adatainak bevonása miatt történt, hiszen nyugati irányban (Ausztria, illetve az NSZK felé) nem működött kishatárforgalom. 2019-es kötetem írásakor arra a spekulatív, nem igazolható következtetésre jutottam, hogy a régi módszertan minden kiutazásnál csak egy célországot jelölt meg, míg később több célország is rögzíthető volt. Ez azt sugallja, hogy a kiutazások számát így papíron megnövelték, lényegében meghamisították. Ennek hátterében feltehetően politikai okok álltak. A jelen tanulmányban mégis az új módszertan alapján közölt, tehát magasabb számokat vettem figyelembe, bár kétségtelen, hogy ezzel a nyugati utazások aránya csökkent, ugyanakkor a Nyugatra utazás dinamikája javult, hiszen abba az irányba is magasabb számok jelentek meg. Részben azért döntöttem a későbbi módszertan szerinti adatok mellett, mert a globalizáció szempontjából sorsdöntő hetvenes és nyolcvanas évek esetében így azonos módszertanú adatok szerepelnek. Végül 1981. január 1-jén is változott a csehszlovák módszertan, ami elsősorban az adatgyűjtés módját alakította át. Hasonló jelenségre természetesen Magyarországon is került sor.¹⁵

¹⁴ A szocialista és egyéb országok felé, illetve felől realizálódó határforgalom adatai 1959 és 1962 között csak levéltári forrásból ismertek: ABS (Archiv bezpečnostních složek, Prága) A2/2-96, illetve ABS A24-502. A Csehszlovákiába érkező külföldiek regionális bontás nélküli adatait azonban közli még a történeti statisztikai évkönyv is: *Historická statistická ročenka*. Praha: SNTL – Alfa, 1985. 346. A két összesített adatsor között jelentős eltérés van, a történeti statisztikai évkönyv adatai kb. háromszor magasabbak.

¹⁵ Erről lásd: Bencsik: *Kelet és Nyugat között*, 362–363.

A számos módszertani probléma összességében azt jelenti, hogy időnként az almát kell összehasonlítani a körtével, de – egy másik szólást idézve – azzal kell főzni, ami van. A fenti problémák tudatosításával és az elemzés során ezek figyelembevételével azonban elkerülhető, hogy megalapozatlan következtetéseket vonjunk le.

A „nyers adatok” tanulságai

Jellemző, hogy a határforgalmi adatok csak az ötvenes évek második felében jelennek meg a legtöbb országban. A kiutazók adatai (1. táblázat, 1. ábra) között sajnos a jugoszláv statisztika sem ismert. A három másik ország mindegyikében megfigyelhetők az útlevélpolitika bakugrásai. Mivel a lengyel adatok már 1956 óta rendelkezésre állnak, feltűnő, hogy itt 1956 után csökkenés indult el (a korábbi növekedés, a Sztálin halála utáni első liberalizálás adatai nem szerepelnek az évkönyvekben). A lengyel és a magyar 1956 után az egész blokkban szigorodni kezdett az útlevélpolitika, amit a lengyel adatok alá is támasztanak. Jól látható a szintén blokkszerte bevezetett 1964-es liberalizálás hatása is, ami után Csehszlovákiában és Magyarországon újabb megszorítások következtek: a pártvezetések megrémültek a gyors növekedéstől, pedig ezek zömmel a keleti blokkon belüli utazásokat növelték meg, persze valóban extrém mértékben. Szintén megfigyelhető a prágai tavasz és az azt követő „normalizáció”, vagyis a neosztálinista fordulat eredménye is. A hatvanas években dinamikusan növekedett a csehszlovák határforgalom, még 1969-ben is. A „rendteremtés” némileg késleltetetten 1970-től mutatkozott meg, amikor a nyugati utazások addigi kiemelkedően magas száma szinte negyedére zuhant. A visszaesés Kelet felé nem következett be, sőt – de ez csakis az új adatfelvételi módszertan következménye. Az 1970-es évre eredetileg publikált adatok e téren még visszaesést mutattak.

Hasonló – bár jóval nagyobb mértékű – zuhanást látunk a lengyel adatokban a Szolidaritás létrejötte idején. Ráadásul itt a keleti relációban is óriási a csökkenés, már 1980-tól kezdve. Nyugat felé viszont az ország 1981-ben kezdett nyitottá válni, de a hadiállapot év végi bevezetése után 1982-ben e téren is csökkenni kezdtek az értékek. A visszaesés mégis a szocialista országok felé volt drámaibb (ez

ugyanis 1982-ben az 1979-es érték 7%-ára esett vissza, míg a nyugati kiutazások száma 1981-hez képest „csak” a negyedére csökkent). A lengyelek számára egyébként még a keleti desztináció is csak a hetvenes években nyílt meg. 1972-ben tízszeresére nőtt ez a forgalom, mivel ekkortól kezdve vízummentesen, ráadásul mindössze személyi igazolvánnyal és az ahhoz csatolt betétlappal lehetett az NDK-ba utazni. A vízummentesség Csehszlovákia felé még később, 1977-ben vált lehetővé.¹⁶ A nyolcvanas években viszont Wojciech Jaruzelski Lengyelországból szinte könnyebb volt Nyugatra utazni, mint a szomszédos országokba. Az évtized végén sem sikerült megközelíteni az 1970-es évek adatait a keleti célú kiutazások terén, míg Nyugat felé töretlen és egyre gyorsabb növekedés látható.

Összességében a lengyel adatok látszólag cáfolják Dariusz Stola azon állítását, hogy viszonylag liberális útlevelelpolitika valósult meg az országban. Lakosságarányosan ugyanis mind a keleti, mind a nyugati irányú kiutazások (3. ábra) terén elmaradt az ország a másik kettőtől. Még a „normalizált” Csehszlovákia nyugati kiutazási adatait is csak 1976-ban sikerült felülmúlnia, holott lakosságának száma legalább kétszer nagyobb volt déli szomszédjáénál (Lengyelország 34,5 millió, Csehszlovákia 14,9 millió fő). Ennek oka feltehetően nem a lengyel útlevelelpolitika szigorúsága volt, hanem az alacsonyabb életszínvonal és a Nyugattól való nagyobb földrajzi távolság. 1970 és 1983 között egyébként Magyarországról is csak kb. annyian utaztak Nyugatra, mint a látszólag bezárkózott Csehszlovákiából – igaz, ez esetben a csehszlovák állam lakossága volt mintegy másfélszer nagyobb. Lengyelországnak a keleti irányú kiutazások terén látható lemaradása viszont inkább a szomszédos országok „hibája” – ők ugyanis nem fogadták szívesen a lengyel turistákat, akik sokszor bevásárlási céllal érkeztek, „kifosztották” a keletnémet és csehszlovák üzleteket, ami a támogatott árak miatt súlyos károkat okozott. Egy idő után korlátozták is a lengyelek által igénybe vehető keletnémet márka és csehszlovák korona mennyiségét. Az 1980–1981-es lengyel politikai válság még a magyar és (főleg) a csehszlovák kiutazási adatokon is látszik. Ugyanakkor a nyolcvanas években nemcsak

¹⁶ Dariusz Stola: Opening a Non-exit State: The Passport Policy of Communist Poland, 1949–1980. *East European Politics & Societies*, vol. 29 (2015), no. 1, 108–114.

emiatt csökkent e két országban is a keletre tartó kiutazások száma, hanem gazdasági okokból is. A blokk államai ugyanis nem tudták elegendő valutával ellátni a turistákat a blokkon belül sem.¹⁷ Nem csak a keményvaluta-ellátás okozott tehát gondot.

1988-ban a magyar, majd 1989-ben a csehszlovák adatokban is jelentkezett a Nyugatra utazás kiugró növekedése. Az előbbi oka a világútlevél¹⁸ bevezetése volt, a csehszlovák esetben viszont inkább a rendszerváltás – bár a bársonyos forradalom csak november közepén vette kezdetét. A kiutazások havi bontásáról a csehszlovák évkönyv nem közölt adatokat. Mivel azonban a kiutazások liberalizálását korábban csak tervezték, de nem léptették életbe, mégis az valószínűsíthető, hogy decemberben milliós tömeg özönlött a szomszédos Ausztriába és az NSZK-ba.¹⁹ Összességében mégis jól látható, hogy mindhárom országban a teljes vizsgált időszakban – sokszor lényegesen – magasabb volt a szocialista országokba való utazás a nyugatinál. Emellett az is megállapítható, hogy a beutazók száma mindig magasabb volt a kiutazókénál.

A beutazók adatsorában Jugoszlávia jelenti a kivételt, mivel már 1948-tól ismerjük a statisztikákat. A 2. táblázatban ennek ellenére déli szomszédunk adatait is csak 1953-tól tüntettem fel, mert az országokénti bontás értékei csak ebben az évben váltak közel teljessé, így a megelőző évekre nem volt módom kiszámítani a szocialista és az egyéb országokból érkezők adatait. Érdeemes azonban néhány 1953 előtti jelenségre is felhívni a figyelmet. Az országba érkező turisták száma 1948-ban a két világháború közötti szintnek nagyjából a negyede volt.²⁰ Ebben az évben a beutazók

¹⁷ Rehák Géza: Idegenforgalom és politika a 70-es évek fordulóján. *Sic Itur ad Astra*, 17. évf. (2005), 1–2. sz. 313–317.; Jan Rychlík: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 71–75., 99–107.; Péter Bencsik: *Border Regimes in Twentieth century Europe*. Abingdon: Routledge, 2022. 96., 101., 106., 112.

¹⁸ Erről lásd: Bencsik: *Kelet és Nyugat között*, 199–201. 1987-ben 448 ezer magyar utazott Ausztriába, míg a következő évben hatszor annyian, 2,75 millió fő. Uo. 422–423.

¹⁹ 1988-ban 136 ezer csehszlovák látogatott Ausztriába, ami 1989-ben több mint tízszeresére, másfél millió fölé nőtt. *Statistická ročenka České a Slovenské federativní republiky*, 1990. Praha: SNTL, 1990. 537.

²⁰ 1929 és 1939 között az országba érkező külföldiek száma többnyire két- és háromszázezer fő között ingadozott, 1948-ban viszont alig 61 500 főre rúgott. *Jugoslavija 1918–1988*, 339.

több mint harmada Csehszlovákiából érkezett, bő egytizede pedig Magyarországról. Ekkor tehát kétségtelenül a keleti blokk turistái voltak többen. Miután Jugoszláviát kizárták a Kominformból, és a sztálinista blokk államai megszakítottak vele minden kapcsolatot, 1949-ben a turistaforgalom az eleve alacsony szintnek is a felére esett vissza, főleg a csehszlovák és a magyar utasok elmaradása miatt. A belgrádi kormány fokozatosan megnyitotta az ország kapuit a nyugati turisták előtt.²¹ Az érkezők száma 1951-ben haladta meg először az 1948-as értéket, összetétele azonban teljesen megváltozott: kb. egyhatodát tették ki az osztrákok és ennél valamivel kisebb részt az olaszok, de az utasok bő egytizede francia, közel 10%-a pedig nyugatnémet volt. E négy ország, illetve Nagy-Britannia polgárai együttesen már 65%-ot tettek ki a Jugoszláviába utazó turisták körén belül. Mindez újabb példa arra, hogy a politikai események gyors és mélyreható változásokat váltanak ki a határforgalmi adatokban.

Egészen 1962-ig Jugoszláviába érkezett a legtöbb turista a négy ország közül, ezt követően viszont felváltva Csehszlovákia és Magyarország vált a legnépszerűbbé – nagyrészt azért, mert e két ország között önmagában is hatalmas volt a határforgalom, másrészt pedig e két országon keresztül óriási tranzitforgalom bonyolódott le. Egész más kép bontakozik ki akkor, ha csak az érkező nyugatiak számát figyeljük meg. E tekintetben Jugoszlávia szinte mindvégig verhetetlen volt, de a jól hajrázó Magyarország 1989-ben végül megelőzte (2. ábra). Meglepő viszont, hogy a jóval nagyobb területű és lakosságú Lengyelországba viszonylag kevesen utaztak. Ennek oka az lehet, hogy mindhárom szomszédja keményvonalas rendszert működtetett, s ők a lengyel politikai rendszerrel szemben mindvégig bizalmatlanok maradtak; a lázongó lengyel lakosságtól pedig el is akarták szigetelni saját állampolgáraikat.²² Ugyanakkor lényegesen elmarad a Lengyelországba látogató nyugati polgárok száma is a másik két országtól, különösen lakosság számához viszonyítva

²¹ Igor Tchoukarine: The Yugoslav Road to International Tourism: Opening, Decentralization, and Propaganda in the Early 1950s. In: Hannes Grandits – Karin Taylor (eds.): *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)*. Budapest – New York: CEU Press, 2010. 107–138.

²² Erről lásd: Sheldon Anderson: *A Cold War in the Soviet Bloc: Polish–East German Relations 1945–1962*. Boulder: Westview Press, 2001.

(4. ábra). Csehszlovákia és főleg Magyarország azért volt vonzóbb célpont, mert a keletnémet–nyugatnémet találkozások e két országban földrajzi és/vagy politikai okokból könnyebben valósulhattak meg területükön. (Csehszlovákia esetében inkább a földrajzi közelség játszott szerepet, Magyarország kapcsán pedig a balatoni találkozások számára megfelelő volt a klíma – politikai értelemben is. Az érkező nyugatiakon belül a hatvanas-hetvenes évek fordulóján vette át az első helyet az NSZK Ausztriától Magyarországon és Csehszlovákiában egyaránt.) Figyelemre méltó az is, hogy a jugoszláv forgalom szinte egyenletesen, nagy fluktuációk nélkül nő, míg a másik három államban jelentősek a kilengések. A kiutazók adataihoz hasonló politikai tényezők hatásai itt is megfigyelhetők.

A Nyugatra utazók arányának alakulása

Hipotézisem szerint tehát a Nyugatra utazás arányának hirtelen növekedése lehet a globalizáció egyik jele. Az adatok és az ezekből készült grafikon (3. táblázat, 5. ábra) tanúsága szerint a három elemzett országban erre nem teljesen egyszerre került sor. (Mivel a jugoszláv évkönyvek a kiutazók adatait nem közlik, e területen csak három országot lehet összehasonlítani.) A magyar, a csehszlovák és a lengyel adatoknál is feltűnő, hogy a nyugati irányba utazók a 10% feletti arányt egyrészt kb. 1970-ig, másrészt csak a nyolcvanas években érték el (Csehszlovákia csak az évtized legvégén, a másik két állam már az elején). 1957 és 1960 között Lengyelországban a 20%-ot is meghaladta ez az érték, de amint Władysław Gomułka rendszere dogmatikusabbá vált, 10% körüli értékre esett vissza. A politikai reformok a másik két országban is érzékelhetők az adatokban: a korszak első felében Magyarországon az Új Gazdasági Mechanizmus tervezése alatt és főleg bevezetése után látjuk a legmagasabb arányt, Csehszlovákiában pedig a prágai tavasz idején. A csúcspontot Magyarország 1971-ben érte el 20% körüli, míg északi szomszédunk 1969-ben, csaknem 25%-os értékkel.

A hetvenes években, tehát épp akkor, amikor megindult a globalizáció újabb hulláma, mindhárom országban 10% alá esett a Nyugatra utazók aránya. Ez elvileg inkább deglobalizációt jelentene, ugyanakkor mindhárom országban sajátos okai vannak a változásnak.

A Nyugatra utazók száma Magyarországon – két év kivételével – nem csökkent, arányuk visszaesése inkább a keleti utazások számának gyors növekedéséből adódott, amit feltehetően a „piros útlevél”²³ bevezetése okozott. Emiatt 1974-ben – a statisztikák 1958-as publikálása óta először – 10% alá esett a Nyugatra utazók aránya. Hasonló a helyzet Lengyelországban, ahol 1972-től személyi igazolványhoz csatolt betétlappal lehetett az NDK-ba utazni. 1971-ben 197 ezer lengyel utazott az NDK-ba, a következő évben viszont 9,5 millió fő. Az összes lengyel kiutazó csaknem 90%-a így a keletnémet államba utazott, de eközben valamivel nőtt a Nyugatra utazók száma is.²⁴ Csehszlovákia esetében egyértelműen politikai okok állnak az adatok mögött: „normalizáció” idején – némi késéssel – bevezetett szigorítások miatt zuhant egyik évről a másikra 25%-ról 5%-ra ez az érték (1969–1970). Erre csak ráerősített 1972, amikor Csehszlovákia és az NDK között is lehetővé tették a „személyi igazolvány plusz betétlap” jellegű utazásokat, ami megnövelte a két ország közötti forgalmat.

Valamiféle „protoglobalizáció”²⁵ csak a nyolcvanas évek elején mutatható ki. Magyarországon 1982-ben újra 10% fölé kúszott a nyugati utazások aránya (de már 1978-tól folyamatos növekedés látható), Csehszlovákiában pedig első ízben haladta meg jelentősebben az 5%-ot, igaz, a 8%-os arány csak két éven át állt fenn. Lengyelországban már 1980-ban 10,1% ez az érték, a következő két évben pedig

²³ Az európai szocialista országok területére érvényes úti okmány, amelyet 1972-ben vezettek be. Fő újdonsága az volt, hogy újabb engedélyeztetési eljárás nélkül öt kiutazásra volt érvényes. Eleinte csak öt ország (NDK, Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Bulgária) területére lehetett vele utazni, de 1977-től Jugoszláviára és a Szovjetunióra is kiterjesztették az érvényességét. 1979-től az eredeti öt ország területére már korlátlan számú kiutazást engedélyeztek.

²⁴ *Rocznik statystyczny 1974*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1974. 268. – Némi más számokat közöl a lengyel kiutazásokról Dariusz Stola: *Das kommunistische Polen als Auswanderungsland. Zeithistorische Forschungen / Studies in Contemporary History*, vol. 2 (2005), no. 3, 363–364. Adatai elvileg csak abban térnek el, hogy tartalmazzák a kivándorlók számait is. A statisztikai évkönyvben megjelent számoknál azonban alacsonyabb értéket közöl 1956-ban, 1959–1969, illetve 1976–1979 között, ami ellentmondásos.

²⁵ E fogalomról lásd: Besnik Pula: *Globalization under and after Socialism: The Evolution of Transnational Capital in Central and Eastern Europe*. Stanford: Stanford University Press, 2018. 80.

hirtelen, meredek emelkedéssel már 30% körüli. Hiba lenne azonban túlzott következtetéseket levonni ebből. Bár 1981-ben a Nyugatra utazók száma is duplájára nőtt, magas arányuk viszont sokkal inkább a keleti irányú kiutazások szigorú korlátozásának következtében alakult ki. 1982-ben a nyugati utazások száma is negyedére esett, arányuk viszont mégis tovább nőtt. Tény az is, hogy ezt követően tartósan 20% felett maradt a Nyugatra utazók aránya Lengyelországban, de továbbra is azért, mert a keleti irányú utazások száma – jelentős növekedés ellenére – nem érte el a korábbi értékeket.

Bár a kiutazó jugoszlávok számát és azon belül a nyugati utazások arányát nem ismerjük pontosan, annyi bizonyos, hogy a kiutazás liberalizálása az 1950-es és 1960-as évek fordulóján kezdődött, és 1966-ra teljeseedett ki. Ezt követően gyorsan nőtt a külföldre utazók száma, egyes adatok szerint 1970-ben már 14 millió jugoszláv lépte át a határt, és 30 millió külföldi utazott be az országba.²⁶ Ezen adatok nincsenek összhangban a jugoszláv statisztikai évkönyv (beutazásra vonatkozó) számaival, ezért a teljes adatsort nem is közlöm. A sokmilliószámokban az átutazók, az egynapos turisták és talán a kishatárforgalomban átkelő személyek is szerepelnek. Ez a könnyített átkelési mód még a jugoszláv–olasz határ mentén is működött. A kiutazó jugoszlávok jelentős része a távolsági forgalomban is eljutott Nyugatra, mivel már a hatvanas években számos nyugat-európai állammal vízummentességi egyezményt kötött az ország. Jelentős számban vendégmunkásként is dolgoztak, például az NSZK-ban.

Az adatokból a globalizációra vonatkozóan egyetlen cáfolhatatlan következtetés vonható le: a nyugati utazások aránya csak közvetlenül a rendszerváltás előtt nőtt meg kiugróan. Magyarországon erre 1988-ban került sor, amikor a világútlevél bevezetésével az előző évi 13,8%-ról 30,8%-ra nőtt ez a szám. Az 1989-es adatok sajnos már nem közölték, hogy hányan utaztak szocialista és nem szocialista országokba, ugyanakkor a kilépők száma határszakaszonként rendelkezésre áll. Ha csak az Ausztria felé kiutazó magyarok adatát számítjuk nyugati irányúnak, azt tapasztaljuk, hogy az 1988-as arány

²⁶ William Zimmerman: *Open Borders, Nonalignment, and the Political Evolution of Yugoslavia*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1987. 74–81.

tovább emelkedett, kb. 44%-ra. A valódi érték biztosan magasabb, a repülőgéppel kiutazók jelentős része is nyugati célállomásokra utazott, amivel a nyugati utak aránya kb. 45% lehetett. Csehszlovákiában 1988-ban még csak félfordulatra került sor, hiszen a nyugati utazások aránya majdnem elérte a 10%-ot, 1989-ben viszont 27,1%-ra ugrott. Az 1989-es lengyel adatot sajnos nem sikerült megszerezni. Nem kell nagy bátorság azonban ahhoz, hogy feltételezzük: itt is 30% körüli vagy talán még magasabb is lehetett ez az arány. A másik két ország számai így is igazolják, hogy a valódi fordulatot a rendszerváltás hozta magával, a szabad mozgás kapcsán csak ekkortól beszélhetünk igazi globalizációról.

A Nyugatról érkezők arányának alakulása

Habár a kapitalista országokból való beutazás politikai kockázatokkal járt az államszocialista országok számára (nyugati kémek, diverzánsok érkezése; az „imperialista fellazítás” veszélye stb.), ennek adatai (lásd a 4. táblázatot és a 6. ábrát) – legalábbis első látásra – jobban alátámasztják a nyolcvanas években kezdődő protoglobalizáció jelenségét. Mindenképpen igaz ez Magyarország esetében, amely liberálisabb politikát folytatott, és meglehetősen rá volt utalva a nyugati turisták által az országba behozott keményvalutára. A hatvanas évek első felében egyébként magyar, csehszlovák és lengyel esetben is tartósan 15% fölött volt a Nyugatról érkezők aránya. A már említett „fellazítási veszélyre” hivatkozva az MSZMP PB egy 1965. novemberi ülésén felmerült ugyan a nyugati beutazások korlátozása is, de ezt a keményvaluta-bevételre való rászorultság miatt nem támogatták.²⁷ Az érkező nyugati turisták abszolút száma egyébként szintén nem csökkent, de arányuk 15% alá esett. Lengyelországban inkább stagnálás látható, Csehszlovákiában pedig még emelkedett is a Nyugatról érkezők aránya, ami 1965-től 1970-ig tartósan 20% felett volt, 1969-ben pedig a 25%-ot is elérte. Ezután itt is politikailag motivált csökkentés vette kezdetét; a „normalizáció” szinte teljes időszaka alatt bezárkózó politikát folytatott az ország. De a csökkenő trend Magyarországon is 1978-ig folytatódott, ekkor

²⁷ MNL OL (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) M-KS 288. f. 5/380. őe. (1965. nov. 23.).

kissé 10% alá esett a nyugati beutazók aránya. Ezután azonban tartós növekedés indult el, 1982-ben pedig robbanásszerűen nőtt 25% fölé ez az érték (15,6%-ról 27,5%-ra), ami korábban még soha nem fordult elő, és tartósan így is maradt – 1988-ban és 1989-ben pedig már a 30%-ot is meghaladta.

Az adatokat azonban itt is torzíja a keleti blokkon belüli utazások számának ingadozása. Amikor az NDK 1972-ben egyszerre nyitotta meg határait Lengyelország és Csehszlovákia felé, ez hirtelen sokmillió forgalmat generált az NDK-ból e két ország felé, ami miatt ezekben bezuhant a Nyugatról érkezők aránya. Ez Csehszlovákia esetében még a „normalizáció” alatti korlátozásoknál is jelentősebb tényező volt, hiszen még 1971-ben, a Gustáv Husák-féle konszolidáció csúcspontján is a turisták közel 17%-a érkezett kapitalista államokból, míg 1972-ben már csak 7,8%. Ez az arány 1972-től 1989-ig egyetlen alkalommal sem haladta meg a 9%-ot, többnyire inkább 6-7% körül mozgott. A Lengyelországba utazó keletnémetek száma tízszeresére nőtt 1972-ben, emiatt a nyugati turisták aránya 5% alá csökkent. Az első év rohama után aztán egy tolerálhatóbb szintre esett a keletnémetek száma, így Lengyelországban lassan újra nőni kezdett a beutazó nyugatiak aránya (1979-ben már újra 10% fölé emelkedett). Mint láttuk, erre Csehszlovákiában nem került sor, s ennek már inkább voltak politikai okai.

A nyolcvanas évek elején a lengyel politikai válság és a blokkon belüli valutaellátás már említett problémái viszont a keleti turisták számát vetették vissza, főleg a Lengyelországba utazók esetében. Bár az érkező nyugatiak száma is csökkent, arányuk az 1980-as évek első felében 25% fölé emelkedett, de később is 20% körül mozgott. Ez ismét csak korlátozottan tekinthető protoglobalizációnak, döntőbb szerepe annak volt, hogy az NDK és Csehszlovákia súlyosan korlátozta a Lengyelországba történő utazásokat.

Teljesen más ligában játszott Jugoszlávia, ahol a Nyugatról érkezők aránya – mint láttuk – már 1951-ben legalább kétharmados volt, 1953 és 1955 között pedig a 95%-ot is meghaladta. A jugoszláv turizmus tehát már ekkor globalizált volt.²⁸ Az érkező turisták

²⁸ Igor Tchoukarine: Yugoslavia's Open-Door Policy and Global Tourism in the 1950s and 1960s. *East European Politics and Societies and Cultures*, vol. 29 (2015), no. 1, 168–188.

20–25%-a nyugatnémet volt, sőt arányuk 1970 után 25%, 1978-tól pedig 30% fölé nőtt. A második helyen két szomszédos állam polgárai, az olaszok és az osztrákok álltak, de a szintén távoli Nagy-Britannia is 5–8%-ot ért el. Nyilvánvaló, hogy ezen értékek mögött is politikai okok állnak: Jugoszláviának a keleti blokkból való kizárása után szó szerint minden kapcsolata megszakadt a szovjet tömb többi államával. Az 1955-ös kibékülés után a helyzet változhatott volna, de 1956 után újabb konfliktus kezdődött. Végeredményben Jugoszlávia mindig is megbízhatatlannak számított a szovjetek és az egész blokk szemében. Bár szocialista ország volt, az el nem kötelezettek államok tagja lett, és szoros kapcsolatokat épített ki a Nyugattal is. A nyugati utasok aránya sosem csökkent 80% alá.²⁹ Ellenben a statisztikákban feltüntetett öt szocialista ország (Szovjetunió, NDK, Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország) együttesen is csak 1965 és 1969 között érte el a 14–16%-os arányt, az addig legnagyobb kontingenst jelentő csehszlovák turisták száma azonban a „normalizáció” idején elapadt – holott 1969-ben az összes Jugoszláviába érkező turista közel 10%-a csehszlovák volt. Jugoszlávia esetében a nagyobb globalizáltságnak a már említett politikai okok mellett földrajzi okai is voltak. A távolabbi országból érkezők fő motivációja nyilván a tengerparti nyaralás volt. Nem véletlen, hogy sokan jöttek távolabb eső, északibb, hűvösebb országokból (NSZK, Nagy-Britannia, s ha politikai okok nem gátolták meg, Csehszlovákia – de a statisztikák kezdettől feltüntették Dániát, Norvégiát, Svédországot is). Az adatok arra is felhívják a figyelmet, hogy az egyéb – tehát a 14 nyugati és az 5 keleti államon kívüli – országokból érkezők aránya 4–6% között mozgott. Legfeljebb ennyi lehetne a fejlődő országokból, a „harmadik világból” érkezők aránya. Valójában ennél is kevesebb, mert a román, bolgár, spanyol, kanadai, ausztrál stb. utasok is itt jelennek meg. Annak ellenére tehát, hogy Jugoszlávia a tömbön kívüli államok egyik tekintélyes tagja volt, a globális Délről alig fogadott látogatókat, s így turistaforgalmának adatai szintén nem mutatják az alternatív globalizáció jeleit.

²⁹ Az USA, illetve a korábban felsorolt 13 nyugat-európai ország együttes aránya 1967-ben volt a legkisebb, 79,65%, de a többi nyugati állammal együtt ekkor is megvolt a 80%.

A nyugati kiutazások dinamikája

Nem látható határozott protoglobalizáció a nyugati kiutazások dinamikájában (3. táblázat, 7. ábra) sem. Tartós (legalább öt éves), 20% feletti éves növekedés Magyarországon 1960 és 1964 között mutatható csak ki, ami meg is rémítette a kádári politikai elitet – különösen 1963-ban, amikor majdnem megduplázódott a Nyugatra utazók száma. 1964–1965-ben ezért határozott korlátozásokat vezettek be, aminek révén 1965-ben már csak szerény növekedés, 1966-ban pedig már csökkenés volt. Dinamikus növekedés Csehszlovákiában 1969 előtt volt tapasztalható. Feltehetően ez is legalább öt éven át tartott, de a nagy növekedés kezdő időpontja nem állapítható meg. Az 1963–1964-es időszakban ugyanis a kiutazásokon belül nem ismert a keleti és a nyugati irány szerinti bontás. 1962-ben elvileg igen, de az akkori adatok egy teljesen más módszertannal készülhettek, ezért ebből ugyan ki lehet számolni az 1963 és 1969 közötti átlagos éves növekedést, de az teljesen félrevezető eredménnyel járna. 1969 után a csehszlovákok a pár évvel korábbi magyarnál is erőteljesebb restriktiókat vezettek be a már sokszor emlegetett „normalizáció” idején. A megszorításokat követően Magyarországon 1987-ig egyetlen év sem látható, amikor a nyugati kiutazások száma 20% feletti növekedést mutatott volna. Csehszlovákiában igen, de ezek csak egy-két évig tartottak (1973–1974, 1980).

1957-ben Lengyelországban több mint négyeszeresére nőtt a nyugati célú utazások száma. Ennek oka nyilván nem a globalizáció, hanem az, hogy a sztálini időszakban fennálló szigorú előírásokat liberalizálták. Alacsony bázisról viszonylag könnyű nagy növekedést elérni. Tartós és folyamatos 20% feletti éves növekedés Lengyelországban sincs, de igen gyakran volt két-három egymást követő év, amikor ez mégis bekövetkezett. E fellendülések között is többnyire 10% feletti a növekedés, így összességében Lengyelországban 1971 és 1988 között mindössze egyetlen olyan évet találunk, amikor csökkent a Nyugatra utazók száma (1982-ben, akkor viszont drámai mértékben, az előző évinek a negyedére); ugyanebben a jelzett időintervallumban ezenkívül két olyan év volt, amikor 10% alatti volt a növekedés.

1988 és/vagy 1989 ezzel szemben mindhárom országban minőségi változást hozott. Magyarországon 1988-ban 235%-os növeke-

désre került sor, vagyis 3,35-szor annyian utaztak Nyugatra, mint az előző évben. A pontos 1989-es adatok sajnos nem ismertek, de annyit tudunk, hogy az osztrák határszakaszon való kilépések száma 1988-hoz képest is megduplázódott. Csehszlovákiában 1988-ban közel 34%-os növekedésre került sor, ami 1969 óta a legnagyobb volt, majd 1989-ben az egy évvel korábbi magyar számok ismétlődtek (3,38-szorosára nőtt a Nyugatra utazások száma). Lengyelországban 1988-ban másfélszeres növekedés látható. Az 1989-es adat itt sem ismert, de egy másik adatsor szerint – amelyben feltehetően a kishatárforgalom számai is szerepelnek – a lengyel állampolgárok összes határátlépésének száma 1988-hoz képest megduplázódott, s itt is feltehetően a nyugat-európai célok növekedése volt a legjelentősebb.³⁰ 1988–1989 tehát forradalmi, soha nem látott változásokat hozott magával, ami a globalizációba való bekapcsolódás valódi pillanata is volt. Amennyiben a Nyugatról érkezők száma is ebben az időszakban növekedett meg jelentősen, akkor ez az állítás aligha vonható kétségbe.

A Nyugatról történő beutazások dinamikája

A nyugati turisták számának éves növekedési ütemét a 4. táblázat és a 8. ábra mutatja. A Nyugatról érkezők száma Magyarországon a legdinamikusabban 1959–1965 között emelkedett (évente átlagosan 44%-kal), ezúttal is inkább annak következtében, hogy a növekedés nagyon alacsony bázisról indult el. Kisebb felfutást látunk a hatvanas-hetvenes évek fordulóján is, majd 1978-tól 1989-ig közepes mértékű, szintén tartós, átlagosan 15%-os gyarapodás látható. Csehszlovákiában az 1958–1962 közti adatokat ezúttal sem szabad az 1965 utániakkal összevetni. Feltehető azonban, hogy a hatvanas évek elején és közepén szintén dinamikus növekedés zajlott. A prágai tavasz előtti években ennek üteme azonban lelassult, 1966-ban 22%, 1967-ben pedig már csak 11% volt, 1968-ban pedig egyenesen csökkent is a beutazó nyugatiak száma. Ez önmagában is cáfolja a KGB azon aggodalmait, hogy a dubčeki időszakban megnyitott határok a nyugati fellazítás fokozódását okozzák majd kémeik és

³⁰ *Rocznik statystyczny 1990*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 1990. 508.

diverzánssok tömeges beáramlásával.³¹ A szovjetek által vezetett katonai intervenció után a nyugati turisták száma 1969-ben még jelentősebben, 12%-kal csökkent. Sőt, 1968-tól 1987-ig gyakorlatilag stagnált ez az érték, az átlagos éves növekedés ekkor csak 2,73% volt. (Magyarországon ugyanebben az időszakban ez az érték 13%). Lengyelországban az oda érkező nyugati turisták számának éves változása rendkívül hektikusan alakult. Három kiugró évet láthatunk: 1957-ben 2,5-szeresére, 1964-ben 2,24-szeresére, 1972-ben pedig másfélszeresére nőtt az érkező nyugatiak száma. 1975-ig csak két évben láthatunk csökkenést, többnyire viszont folyamatos, 10–20%-os növekedés tapasztalható. A hetvenes évek második felében, épp a globalizációs hullám elindulása után a növekedés üteme lecsökkent, majd a nyolcvanas évek elején politikai okokból három éven át jelentősen vissza is esett a nyugati turisták száma. 1983-ban újabb kiugró év következett, 66%-os növekedéssel, amit lassuló növekedés, 1986-ban pedig csökkenés követett.

A nyolcvanas évek végén mindhárom országban ezen a téren is jelentős változásokat látunk, habár ennek mértéke nem olyan nagy, mint a kiutazások esetében. A folyamat Lengyelországban és Magyarországon indult el előbb, 1987 és 1989 között az átlagos növekedés a lengyeleknél 28,7%, a magyar esetben pedig 23,8% évente. Csehszlovákiában ez egy évvel később kezdődött csak el, és két év alatti átlaga is elmaradt a másik két országétól (21,4%). Jugoszlávia esetében ez a kimutatás kevésbé szignifikáns. A nyugati kapcsolatok 1951 óta bejártottak voltak, így a rendszerváltás időszaka itt nem jelentett komoly fordulatot, inkább stagnálással járt együtt. A nyugati turisták száma leginkább az 1954 és 1966 közötti időszakban futott fel (az átlagos éves növekedés közel 21%-os volt ekkor), az ezt követő bő két évtizedben viszont kilenc olyan év is található, ami csökkenést eredményezett, és csak hat évben volt 10% feletti bővülés. 1966 és 1989 között az évi átlagos növekedés már csak kicsit haladta meg a 4%-ot.

Végeredményben mind a négy országról elmondható, hogy az érkező nyugati turisták száma az ötvenes és a hatvanas években is legalább olyan mértékben növekedett, mint a nyolcvanas évek

³¹ Mark Kramer: The Prague Spring And The Soviet Invasion Of Czechoslovakia: New Interpretations. *CWIHP Bulletin*, no. 3 (1993), 6–10.

végén. Az első növekedési hullámot a korábbi bezárkózás feloldása eredményezte, a gyors növekedést pedig az tette lehetővé, hogy nagyon alacsonyak voltak a kiinduló értékek. A nyolcvanas évek végi fellendülés már tulajdonítható a globalizációnak is, de ez a folyamat az eleve globalizáltabb Jugoszláviára nem terjedt ki.

Összegzés

Hipotézisemben az szerepelt, hogy a nyugati utazások számának vagy arányának gyors vagy tartós növekedése jelezheti a globalizációt. A négy területen végzett számítások (lásd az 5–8. ábrát) külön-külön csak részlegesen jelzik a globalizáció dinamikáját, ezért kísérletet tettem a négy adatsor átlagának ábrázolására is. A Nyugatra való kiutazás, illetve az onnan történő beutazás aránya mellett a nyugati utazás két irányának éves *növekedését* átlagoltam (csökkenés esetén természetesen negatív értékekkel számolva). Így született meg a 9. ábra. Mivel a hatvanas évek elején Csehszlovákiában több adat is hiányzott, így ez az összegző diagram csak az 1966–1989 közötti folyamatokat tünteti fel. Nyilvánvaló, hogy ha a négy érték átlaga is negatív, az erős deglobalizációt jelent, míg a globalizáció kétségtelen jele, ha az átlagérték gyorsan emelkedik, vagy esetleg tartósan 30% felett van. Jól látható, hogy Jugoszlávia adatsora szinte mindvégig a 40–60% közötti sávban ingadozik. Ezenkívül egyedül a magyar adatsor az, ahol egyetlen évben sem jelenik meg negatív eredmény. Csehszlovákia ellenben 1970-ben (normalizáció) és 1981-ben (lengyel válság), Lengyelország pedig 1982-ben (hadiállapot) produkált negatív értéket. E három ország többnyire azonban a 0 és 20% közötti sávban mozgott. A prágai tavasz időszakában, 1966-tól 1969-ig látható egy lassú emelkedés, tartósan a 20%-os szint felett, közeledve a 30% felé. A reformok katonai eltiprása után a „normalizáció” folyamata csak valamivel később, 1970-től éreztette hatását a határrezsim zárttá válása terén. Így a 30%-os átlagot először – bár csak rövid időre, 1983–1984 során – Lengyelország érte el, az 1982-es negatív érték után rögtön 40% fölé ugorva. Ez azonban inkább véletlen anomália, mint protoglobalizációs jelenség, hiszen valójában csak az okozta, hogy az 1982-es összeomlás után a nyugati utazások száma gyorsabb ütemben regenerálódott, mint a keleti-

eké. Kisebb mértékben, rövidebb ideig, de ez a két év megismételte Jugoszlávia 1948 utáni folyamatait: ha a keleti blokk államai elzárkóznak egy másik szocialista országtól, akkor a nyugati államok jelentősége megnövekedik. A keleti forgalom részleges helyreállása után 1985-re a lengyel átlag vissza is esett 20% alá, de fokozatosan újra elindult felfelé 1986 után. Ezzel szemben Magyarországon és Csehszlovákiában 1988, illetve 1989 hozott magával hirtelen nyitást, amivel 70% fölé is ugrott az átlag.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy az emberek határokon át történő mozgása kapcsán az alternatív globalizációnak lényegében semmilyen empirikus bizonyítéka nincs. A globalizáció szempontjából a legfontosabb fordulatot a nyolcvanas évek vége, vagyis lényegében a rendszerváltás hozta el. Látszólag kimutatható egy halvány protoglobalizáció a nyolcvanas évek elejétől, de semmiképpen sem rögtön 1973 után. A mélyebb vizsgálatok azonban arra utalnak, hogy a nyugati utazások arányának növekedése (a kiutazások és a beutazások esetében is) sokkal inkább tükrözi a keleti blokkon belüli utazások számának fluktuációját, illetve a blokk gazdasági és politikai nehézségeit. Az adatok plasztikusan igazolják, hogy külső, szovjet befolyás nélkül a térség jóval előbb globalizálódott volna. Erre jó példa Jugoszlávia, ami a szovjet hatástól megszabadulva már az ötvenes évek elején erre az útra lépett. Szintén ezt mutatja az is, hogy a Nyugat felé orientálódás a szovjet blokk minden nagyobb válságának idején azonnal felgyorsult (1956, 1968, 1980–1983, 1988–1989), de azt is, hogy ezek erőszakos leverése után a határrezsim is mindig szigorúbbá vált.

A nyugati utazások dinamikája azért tekinthető jobb mutatónak, mert erre nem gyakorolt hatást a keleti irányú utazások számának időnként rendkívül nagy ingadozása. Ugyanakkor az ötvenes és hatvanas években itt tapasztalt jelentős éves növekedést nem tekinthetjük a globalizáció jelének. Sokkal inkább attól van szó, hogy az 1953 előtti szigorú korlátozások után nagyon alacsony bázisról indult el a növekedés. E mutató szintén érzékeny a politikai fordulatokra, ennek ellenére ennek kapcsán is az a tanulság vonható le, hogy igazán döntő fordulatot csak 1988–1989 jelentett. A rendszerváltás és a globalizáció nemcsak időben esett egybe, hanem egymást kölcsönösen erősítő tényező is volt.

1. táblázat. Külföldre utazó magyar, csehszlovák és lengyel állampolgárok száma, 1954–1989

év	Magyarország			Csehszlovákia		
	szocialista országba	egyéb országba	összesen	szocialista országba	egyéb országba	összesen
1954			25.565			
1955			99.071			
1956			270.731			
1957			148.253			
1958	183.229	21.774	205.003			
1959	197.506	24.560	222.066	230.832	51.815	282.647
1960	264.302	34.980	299.282	287.889	55.584	343.473
1961	328.875	44.134	373.009	348.315	62.612	410.927
1962	398.569	55.374	453.943	589.370	63.250	652.620
1963	462.481	107.294	569.775	n. a.	n. a.	n. a.
1964	1.328.825	156.887	1.485.712	n. a.	n. a.	1.993.583
1965	727.644	165.254	892.898	1.571.808	168.506	1.740.314
1966	811.033	142.172	953.205	1.754.872	209.490	1.964.362
1967	851.969	143.030	994.999	2.090.710	303.379	2.394.089
1968	778.076	150.996	929.072	1.885.594	449.754	2.335.348
1969	827.416	169.166	996.582	2.181.096	715.356	2.896.452
1970	822.000	185.000	1.007.000	3.542.455	211.619	3.754.074
1971	867.000	216.000	1.083.000	4.059.147	197.135	4.256.282
1972	1.116.000	250.000	1.366.000	4.714.934	203.886	4.918.820
1973	1.875.000	234.000	2.109.000	4.634.020	256.163	4.890.183
1974	3.006.000	264.000	3.270.000	5.531.093	317.349	5.848.442
1975	3.225.000	252.000	3.477.000	7.100.868	293.909	7.394.777
1976	3.665.000	277.000	3.942.000	7.665.235	318.697	7.983.932
1977	4.362.000	323.000	4.685.000	9.183.427	360.550	9.543.977
1978	5.076.000	355.000	5.431.000	10.528.456	406.361	10.934.817
1979	4.645.000	407.000	5.052.000	9.831.092	436.657	10.267.749
1980	4.694.000	470.000	5.164.000	9.791.692	551.080	10.342.772
1981	5.070.000	477.000	5.547.000	8.743.842	500.930	9.244.772
1982	3.411.000	482.000	3.893.000	5.051.309	471.336	5.522.645
1983	4.196.000	558.000	4.754.000	5.609.632	489.694	6.099.326
1984	4.755.000	625.000	5.380.000	6.672.923	473.537	7.146.460
1985	4.769.000	764.000	5.533.000	7.928.005	465.894	8.393.899
1986	5.392.000	886.000	6.278.000	6.278.580	492.246	6.770.826
1987	6.205.000	992.000	7.197.000	6.992.463	513.462	7.505.925
1988	7.472.000	3.325.000	10.797.000	6.571.103	687.148	7.258.251
1989	n. a.	6.518.000	14.476.000	6.247.671	2.321.526	8.569.197

Megjegyzés: Magyarországon 1957-ig kivándorlókkal együtt, 1958-tól kivándorlók nélkül; az egyéb országok 1989-es adata becslés az osztrák határszakaszon és Budapesten (repülővel és hajóval) kilépők száma alapján.

1. táblázat (folytatás). Külföldre utazó magyar, csehszlovák és lengyel állampolgárok száma, 1954–1989

Lengyelország			év
szocialista	egyéb	összesen	
országba			
			1954
			1955
242.700	14.000	256.702	1956
177.300	59.000	236.274	1957
117.500	46.300	163.826	1958
151.300	42.400	193.701	1959
175.000	41.400	216.440	1960
328.300	43.600	371.852	1961
395.400	51.100	446.500	1962
332.100	53.700	385.800	1963
505.800	71.500	577.300	1964
702.700	75.700	778.400	1965
858.300	90.700	949.000	1966
833.800	96.600	930.400	1967
635.700	92.400	728.100	1968
706.100	108.300	814.400	1969
757.200	114.100	871.300	1970
911.400	156.900	1.068.300	1971
10.391.900	208.500	10.600.400	1972
7.329.200	259.400	7.588.600	1973
8.007.200	279.700	8.286.900	1974
7.835.400	316.000	8.151.400	1975
10.110.000	402.000	10.512.000	1976
11.894.000	518.000	12.412.000	1977
10.602.000	539.000	11.141.000	1978
9.695.000	601.000	10.296.000	1979
6.157.000	695.000	6.852.000	1980
2.984.000	1.248.000	4.232.000	1981
678.000	317.000	995.000	1982
1.295.000	457.000	1.752.000	1983
2.550.000	739.000	3.289.000	1984
2.667.000	826.000	3.493.000	1985
3.356.000	957.000	4.313.000	1986
4.099.000	1.130.000	5.229.000	1987
5.259.000	1.665.000	6.924.000	1988
n. a.	n. a.	n. a.	1989

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest: KSH, évente; *Statističká ročenka Československé socialistické republiky*. Praha: SNTL – Alfa, évente; *Rocznik statystyczny*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, évente.

2. táblázat. Magyarországra, Csehszlovákiába, Lengyelországba és Jugoszláviába utazó külföldiek száma, 1953–1989

év	Magyarország			Csehszlovákia		
	szocialista országból	egyéb	összesen	szocialista országból	egyéb	összesen
1953			69.756			
1954			40.660			
1955			102.619			
1956			198.967			
1957			212.877			
1958	283.681	33.385	317.066			
1959	360.675	50.160	410.835	262.889	75.051	337.940
1960	452.303	72.309	524.612	346.773	93.162	439.935
1961	561.133	104.320	665.453	455.197	102.606	557.803
1962	653.648	120.652	774.300	549.550	109.450	659.000
1963	716.804	204.217	921.021	n.a.	n.a.	1.818.535
1964	1.521.521	278.411	1.799.932	n.a.	n.a.	3.714.994
1965	1.705.673	429.839	2.135.512	2.328.478	618.204	2.946.682
1966	2.536.092	489.764	3.025.856	2.763.890	754.566	3.518.456
1967	3.837.393	498.565	4.335.958	3.765.441	838.247	4.603.688
1968	3.778.589	528.621	4.307.210	3.341.632	824.325	4.165.957
1969	5.460.953	608.198	6.069.151	2.174.659	724.554	2.899.213
1970	5.584.000	736.000	6.320.000	2.814.825	730.595	3.545.420
1971	5.230.000	875.000	6.105.000	3.906.950	792.441	4.699.391
1972	5.398.000	988.000	6.386.000	10.603.528	894.940	11.498.468
1973	6.131.000	1.110.000	7.241.000	8.654.918	832.864	9.487.782
1974	7.110.000	1.180.000	8.290.000	10.895.124	890.609	11.785.733
1975	8.238.000	1.166.000	9.404.000	12.958.433	904.862	13.863.295
1976	8.720.000	1.190.000	9.910.000	14.904.882	977.728	15.882.610
1977	11.117.000	1.333.000	12.450.000	16.831.118	964.340	17.795.458
1978	15.276.000	1.684.000	16.960.000	18.414.682	1.017.989	19.432.671
1979	13.043.000	2.080.000	15.123.000	17.390.002	1.122.726	18.512.728
1980	12.052.000	1.944.000	13.996.000	17.362.760	1.140.665	18.503.425
1981	12.525.000	2.316.000	14.841.000	16.654.606	1.076.245	17.730.851
1982	7.125.000	2.707.000	9.832.000	11.478.888	992.318	12.471.206
1983	7.521.000	2.942.000	10.463.000	13.219.858	1.081.981	14.301.839
1984	9.910.000	3.519.000	13.429.000	16.297.148	1.213.311	17.510.459
1985	11.377.000	3.749.000	15.126.000	15.202.708	1.302.951	16.505.659
1986	12.567.000	4.079.000	16.646.000	17.752.511	1.277.958	19.030.469
1987	13.519.000	5.434.000	18.953.000	20.380.437	1.375.869	21.756.306
1988	11.589.000	6.376.000	17.965.000	22.785.684	1.701.130	24.486.814
1989	17.189.000	7.730.000	24.919.000	27.585.355	2.023.101	29.608.456

Megjegyzés: Lengyelországban 1963-ig, illetve Jugoszláviában átutazók nélkül. Jugoszlávia esetében nem az összes nem szocialista ország adatai, hanem az Egyesült Államok és tizenhárom európai kapitalista állam együttes adatai.

2. táblázat (folytatás). Magyarországra, Csehszlovákiába, Lengyelországba és Jugoszláviába utazó külföldiek száma, 1953–1989

Lengyelország			Jugoszlávia		év
szocialista országból	egyéb	összesen	egyéb országból	összesen	
			233.700	245.000	1953
			308.900	321.000	1954
			459.900	485.000	1955
64.100	14.100	78.068	338.400	394.000	1956
80.400	35.100	115.476	426.000	499.000	1957
81.200	41.900	123.085	525.400	599.000	1958
100.700	46.300	146.973	757.500	835.000	1959
130.000	54.000	183.969	775.400	873.000	1960
204.200	50.600	254.773	976.400	1.080.000	1961
350.000	55.300	404.400	1.117.700	1.242.000	1962
220.700	64.500	285.200	1.555.100	1.755.000	1963
733.600	144.600	878.200	1.910.100	2.227.000	1964
972.800	190.100	1.162.900	2.127.600	2.658.000	1965
1.064.300	215.800	1.280.100	2.766.000	3.437.000	1966
1.337.400	236.000	1.573.400	2.998.800	3.678.000	1967
1.487.000	225.700	1.712.700	3.095.900	3.887.000	1968
1.732.200	242.700	1.974.900	3.783.200	4.746.000	1969
1.609.500	279.300	1.888.800	4.047.300	4.748.000	1970
1.552.700	312.700	1.865.400	4.562.700	5.239.000	1971
7.964.400	374.700	8.339.100	4.410.300	5.140.000	1972
6.350.900	581.800	6.932.700	5.183.800	6.149.000	1973
7.221.300	672.100	7.893.400	4.407.400	5.458.000	1974
8.552.900	767.100	9.320.000	4.782.600	5.835.000	1975
8.839.000	784.000	9.623.000	4.514.000	5.572.000	1976
9.611.000	934.000	10.545.000	4.490.100	5.621.000	1977
9.712.000	983.000	10.695.000	5.186.100	6.385.000	1978
8.115.000	1.016.000	9.131.000	4.809.200	5.966.000	1979
6.205.000	875.000	7.080.000	5.166.200	6.410.000	1980
1.594.000	578.000	2.172.000	5.413.000	6.616.000	1981
1.016.000	388.000	1.404.000	4.852.000	5.955.000	1982
1.759.000	643.000	2.402.000	4.837.800	5.947.000	1983
2.235.000	762.000	2.997.000	5.924.200	7.224.000	1984
2.650.000	786.000	3.436.000	6.976.900	8.436.000	1985
3.105.000	746.000	3.851.000	6.839.900	8.464.000	1986
3.834.000	942.000	4.776.000	7.392.300	8.907.000	1987
5.092.000	1.104.000	6.196.000	7.502.600	9.018.000	1988
6.645.000	1.588.000	8.232.600	7.114.600	8.644.000	1989

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv. Budapest: KSH, évente; Statističká ročenka Československé socialistické republiky. Praha: SNL – Alfa, évente; Rocznik statystyczny. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, évente; Statistički godišnjak SFRJ. Beograd: Savezni Zavod za Statistiku, évente.

3. táblázat. A Nyugatra utazók aránya az összes kiutazón belül, illetve a kiutazások dinamikája Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1956–1989

év	Magyarország			Csehszlovákia		
	nyugatra kiutazók aránya (%)	nyugatra kiutazók	keletre kiutazók	nyugatra kiutazók aránya (%)	nyugatra kiutazók	keletre kiutazók
		előző év = 100			előző év = 100	
1956						
1957						
1958	10,62					
1959	11,06	112,80	107,79	18,33		
1960	11,69	142,43	133,82	16,18	107,27	124,72
1961	11,83	126,17	124,43	15,24	112,64	120,99
1962	12,20	125,47	121,19	9,69	101,02	169,21
1963	18,83	193,76	116,04	n. a.	n. a.	n. a.
1964	10,56	146,22	287,33	n. a.	n. a.	n. a.
1965	18,51	105,33	54,76	9,68	n. a.	n. a.
1966	14,92	86,03	111,46	10,66	124,32	111,65
1967	14,37	100,60	105,05	12,67	144,82	119,14
1968	16,25	105,57	91,33	19,26	148,25	90,19
1969	16,97	112,03	106,34	24,70	159,05	115,67
1970	18,37	109,36	99,35	5,64	29,58	162,42
1971	19,94	116,76	105,47	4,63	93,16	114,59
1972	18,30	115,74	128,72	4,15	103,42	116,16
1973	11,10	93,60	168,01	5,24	125,64	98,28
1974	8,07	112,82	160,32	5,43	123,89	119,36
1975	7,25	95,45	107,29	3,97	92,61	128,38
1976	7,03	109,92	113,64	3,99	108,43	107,95
1977	6,89	116,61	119,02	3,78	113,13	119,81
1978	6,54	109,91	116,37	3,72	112,71	114,65
1979	8,06	114,65	91,51	4,25	107,46	93,38
1980	9,10	115,48	101,05	5,33	126,20	99,60
1981	8,60	101,49	108,01	5,42	90,90	89,30
1982	12,38	101,05	67,28	8,53	94,09	57,77
1983	11,74	115,77	123,01	8,03	103,89	111,05
1984	11,62	112,01	113,32	6,63	96,70	118,95
1985	13,81	122,24	100,29	5,55	98,39	118,81
1986	14,11	115,97	113,06	7,27	105,66	79,19
1987	13,78	111,96	115,08	6,84	104,31	111,37
1988	30,80	335,18	120,42	9,47	133,83	93,97
1989	45,03	196,03	n. a.	27,09	337,85	95,08

Forrás: Saját szerkesztés az 1. táblázat adatai alapján..

3. táblázat (folytatás). A Nyugatra utazók aránya az összes kiutazón belül, illetve a kiutazások dinamikája Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1956–1989

Lengyelország			év
nyugatra kiutazók aránya (%)	nyugatra kiutazók	keletre kiutazók	
	előző év = 100		
5,45			1956
24,97	421,43	73,05	1957
28,26	78,47	66,27	1958
21,89	91,58	128,77	1959
19,13	97,64	115,66	1960
11,73	105,31	187,60	1961
11,44	117,20	120,44	1962
13,92	105,09	83,99	1963
12,39	133,15	152,30	1964
9,73	105,87	138,93	1965
9,56	119,82	122,14	1966
10,38	106,50	97,15	1967
12,69	95,65	76,24	1968
13,30	117,21	111,07	1969
13,10	105,36	107,24	1970
14,69	137,51	120,36	1971
1,97	132,89	1140,21	1972
3,42	124,41	70,53	1973
3,38	107,83	109,25	1974
3,88	112,98	97,85	1975
3,82	127,22	129,03	1976
4,17	128,86	117,65	1977
4,84	104,05	89,14	1978
5,84	111,50	91,45	1979
10,14	115,64	63,51	1980
29,49	179,57	48,47	1981
31,86	25,40	22,72	1982
26,08	144,16	191,00	1983
22,47	161,71	196,91	1984
23,65	111,77	104,59	1985
22,19	115,86	125,83	1986
21,61	118,08	122,14	1987
24,05	147,35	128,30	1988
n. a.	n. a.	n. a.	1989

4. táblázat. A Nyugatról érkezők aránya az összes beutazón belül (százalék), illetve a beutazások dinamikája (az előző évi érték százalékában) Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1953–1989

év	Magyarország			Csehszlovákia		
	nyugatról beutazók aránya (%)	nyugatról beutazók	keletről beutazók	nyugatról beutazók aránya (%)	nyugatról beutazók	keletről beutazók
		előző év = 100			előző év = 100	
1953						
1954						
1955						
1956						
1957						
1958	10,53					
1959	12,21	150,25	127,14	22,21		
1960	13,78	144,16	125,40	21,18	124,13	131,91
1961	15,68	144,27	124,06	18,39	110,14	131,27
1962	15,58	115,66	116,49	16,61	106,67	120,73
1963	22,17	169,26	109,66	n. a.	n. a.	n. a.
1964	15,47	136,33	212,26	n. a.	n. a.	n. a.
1965	20,13	154,39	112,10	20,98	n. a.	n. a.
1966	16,19	113,94	148,69	21,45	122,06	118,70
1967	11,50	101,80	151,31	18,21	111,09	136,24
1968	12,27	106,03	98,47	19,79	98,34	88,74
1969	10,02	115,05	144,52	24,99	87,90	65,08
1970	11,65	121,01	102,25	20,61	100,83	129,44
1971	14,33	118,89	93,66	16,86	108,47	138,80
1972	15,47	112,91	103,21	7,78	112,93	271,40
1973	15,33	112,35	113,58	8,78	93,06	81,62
1974	14,23	106,31	115,97	7,56	106,93	125,88
1975	12,40	98,81	115,86	6,53	101,60	118,94
1976	12,01	102,06	105,85	6,16	108,05	115,02
1977	10,71	112,02	127,49	5,42	98,63	112,92
1978	9,93	126,33	137,41	5,24	105,56	109,41
1979	13,75	123,52	85,38	6,06	110,29	94,44
1980	13,89	93,46	92,40	6,16	101,60	99,84
1981	15,61	119,14	103,92	6,07	94,35	95,92
1982	27,53	116,88	56,89	7,96	92,20	68,92
1983	28,12	108,68	105,56	7,57	109,04	115,17
1984	26,20	119,61	131,76	6,93	112,14	123,28
1985	24,79	106,54	114,80	7,89	107,39	93,28
1986	24,50	108,80	110,46	6,72	98,08	116,77
1987	28,67	133,22	107,58	6,32	107,66	114,80
1988	35,49	117,34	85,72	6,95	123,64	111,80
1989	31,02	121,24	148,32	6,83	118,93	121,06

Forrás: Saját szerkesztés a 2. táblázat adatai alapján.

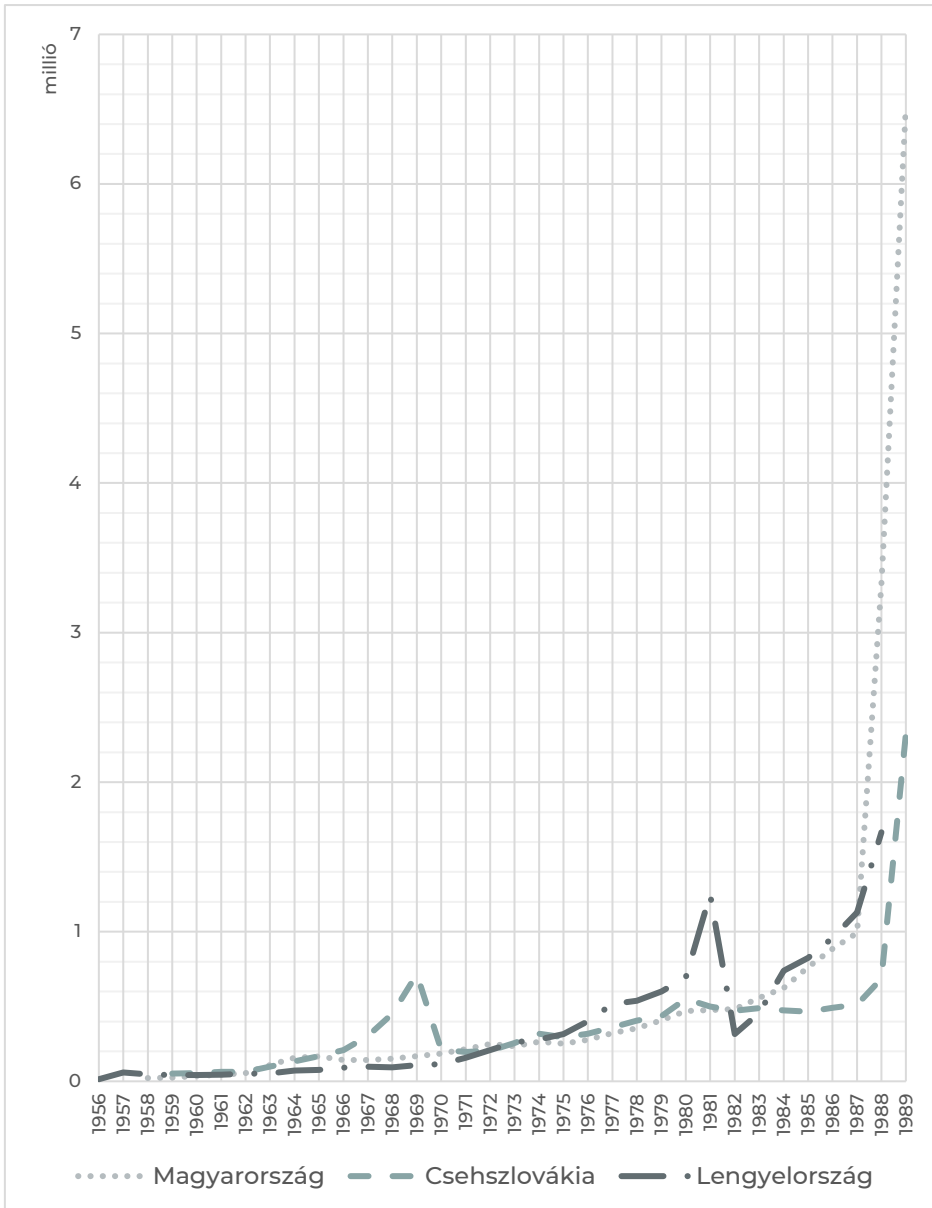

4. táblázat (folytatás). A Nyugatról érkezők aránya az összes beutazón belül (százalék), illetve a beutazások dinamikája (az előző évi érték százalékában) Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1953–1989

Lengyelország			Jugoszlávia		év
nyugatról beutazók aránya (%)	nyugatról beutazók	keletről beutazók	nyugatról beutazók aránya (%)	nyugatról beutazók, előző év = 100	
			95,39		1953
			96,23	132,18	1954
			94,82	148,88	1955
18,06			85,89	73,58	1956
30,40	248,94	125,4	85,37	125,89	1957
34,04	119,37	101,0	87,71	123,33	1958
31,50	110,50	124,0	90,72	144,18	1959
29,35	116,63	129,1	88,82	102,36	1960
19,86	93,70	157,1	90,41	125,92	1961
13,67	109,29	171,4	89,99	114,47	1962
22,62	116,64	63,1	88,61	139,13	1963
16,47	224,19	332,4	85,77	122,83	1964
16,35	131,47	132,6	80,05	111,39	1965
16,86	113,52	109,4	80,48	130,01	1966
15,00	109,36	125,7	81,53	108,42	1967
13,18	95,64	111,2	79,65	103,24	1968
12,29	107,53	116,5	79,71	122,20	1969
14,79	115,08	92,9	85,24	106,98	1970
16,76	111,96	96,5	87,09	112,73	1971
4,49	119,83	512,9	85,80	96,66	1972
8,39	155,27	79,7	84,30	117,54	1973
8,51	115,52	113,7	80,75	85,02	1974
8,23	114,13	118,4	81,96	108,51	1975
8,15	102,20	103,3	81,01	94,38	1976
8,86	119,13	108,7	79,88	99,47	1977
9,19	105,25	101,1	81,22	115,50	1978
11,13	103,36	83,6	80,61	92,73	1979
12,36	86,12	76,5	80,60	107,42	1980
26,61	66,06	25,7	81,82	104,78	1981
27,64	67,13	63,7	81,48	89,64	1982
26,77	165,72	173,1	81,35	99,71	1983
25,43	118,51	127,1	82,01	122,46	1984
22,88	103,15	118,6	82,70	117,77	1985
19,37	94,91	117,2	80,81	98,04	1986
19,72	126,27	123,5	82,99	108,08	1987
17,82	117,20	132,8	83,20	101,49	1988
19,29	143,84	130,5	82,31	94,83	1989

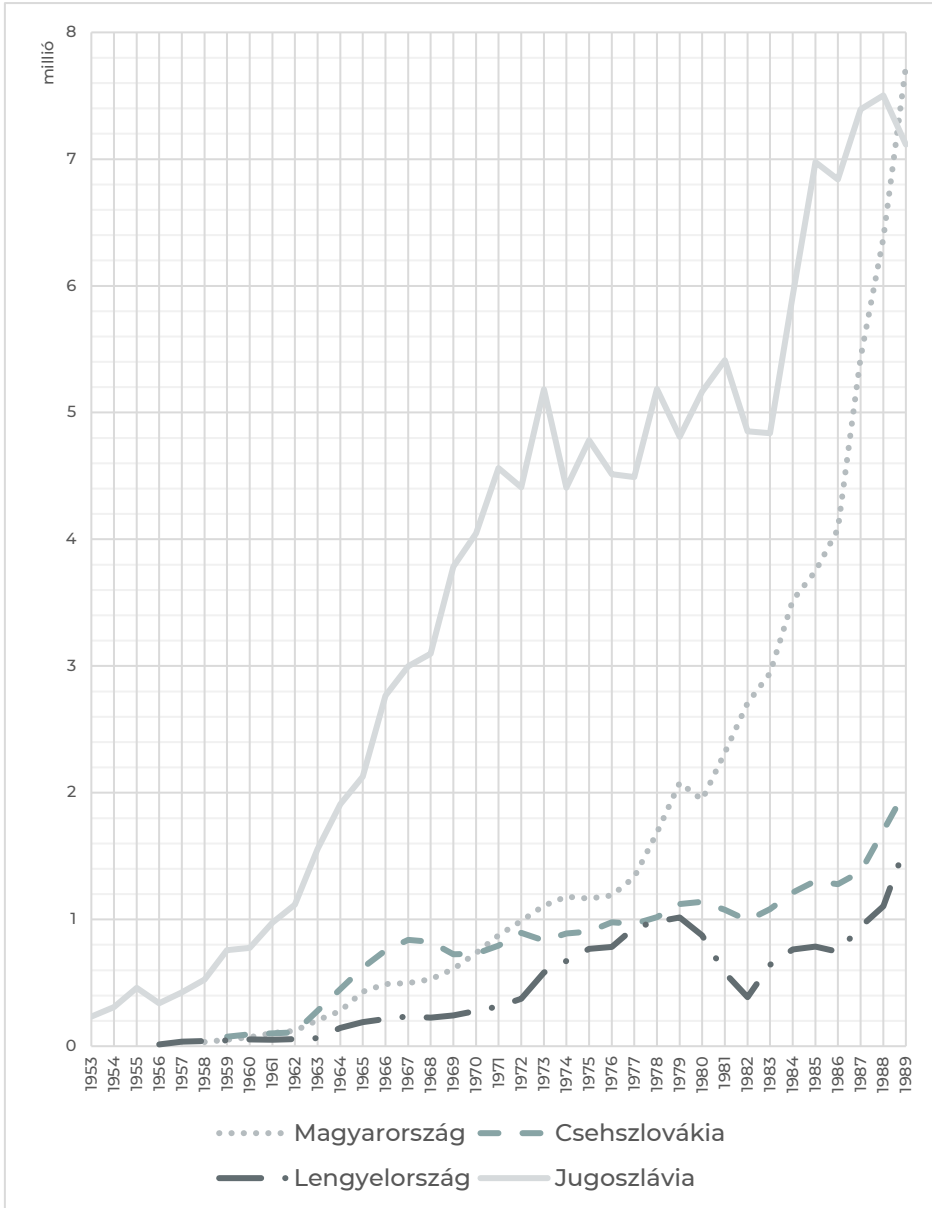
1. ábra. A Nyugatra utazók száma Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1956–1989

Megjegyzés: Adathiány esetén az ábrákon a legközelebbi évek alapján becsült érték szerepel.
Forrás: Saját szerkesztés az 1. táblázat adatai alapján.

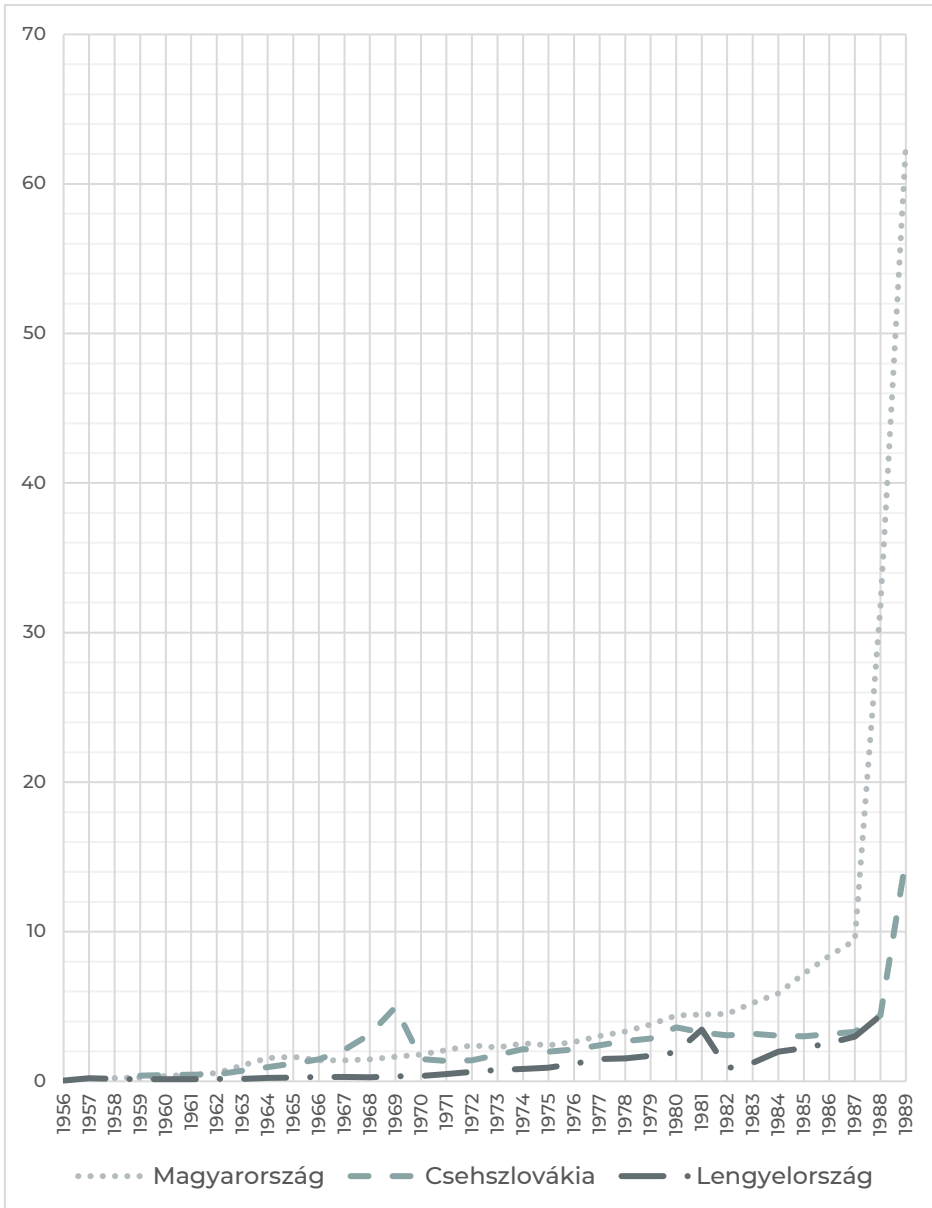
2. ábra. A Nyugatról érkezők száma Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1953–1989

Forrás: Saját szerkesztés a 2. táblázat adatai alapján.

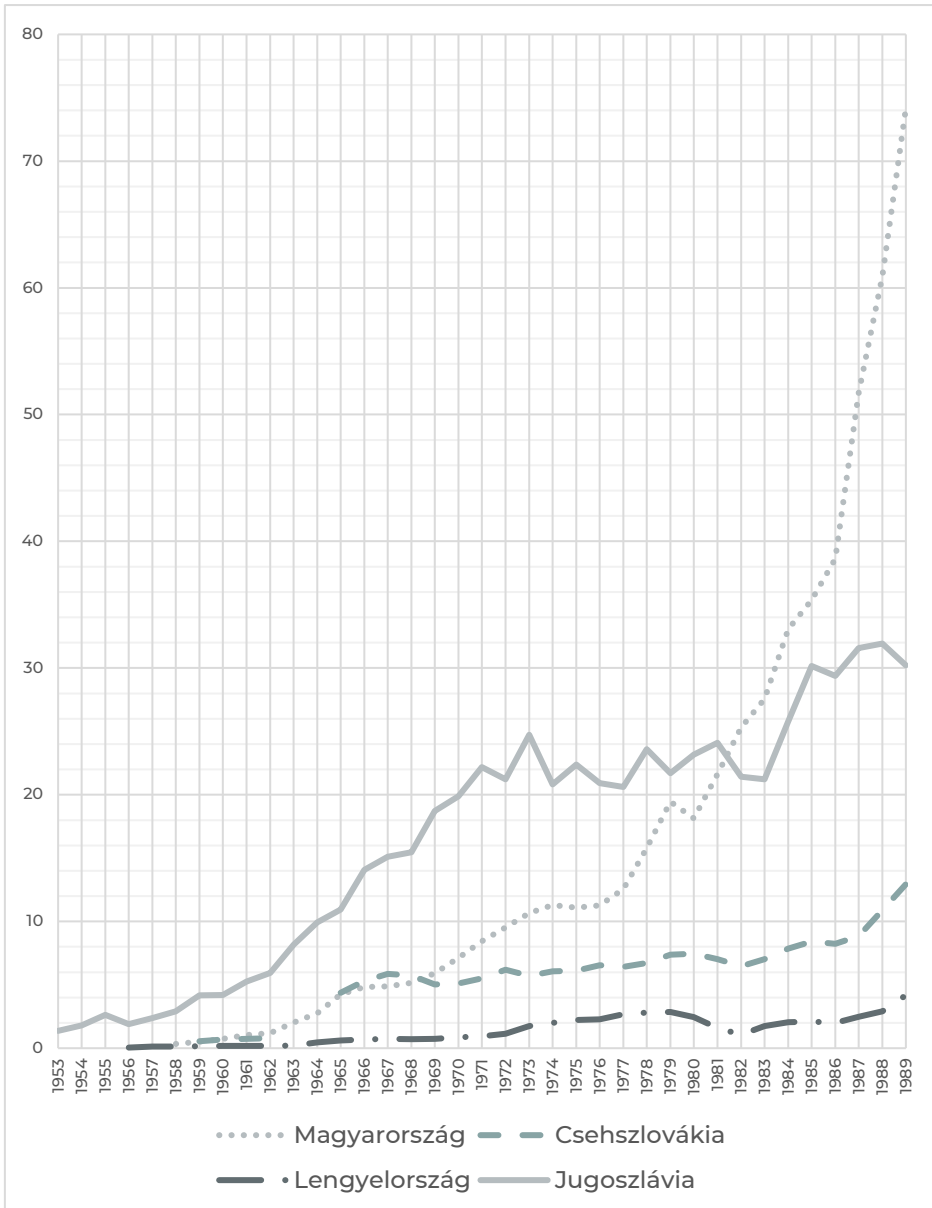
3. ábra. A Nyugatra utazók aránya a teljes népességen belül Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1956–1989 (százalék)

Forrás: Saját szerkesztés az 1. táblázat adatai, az évközepe népszámszámra nézve pedig az egyes államok ugyanott feltüntetett statisztikai évkönyvei alapján.

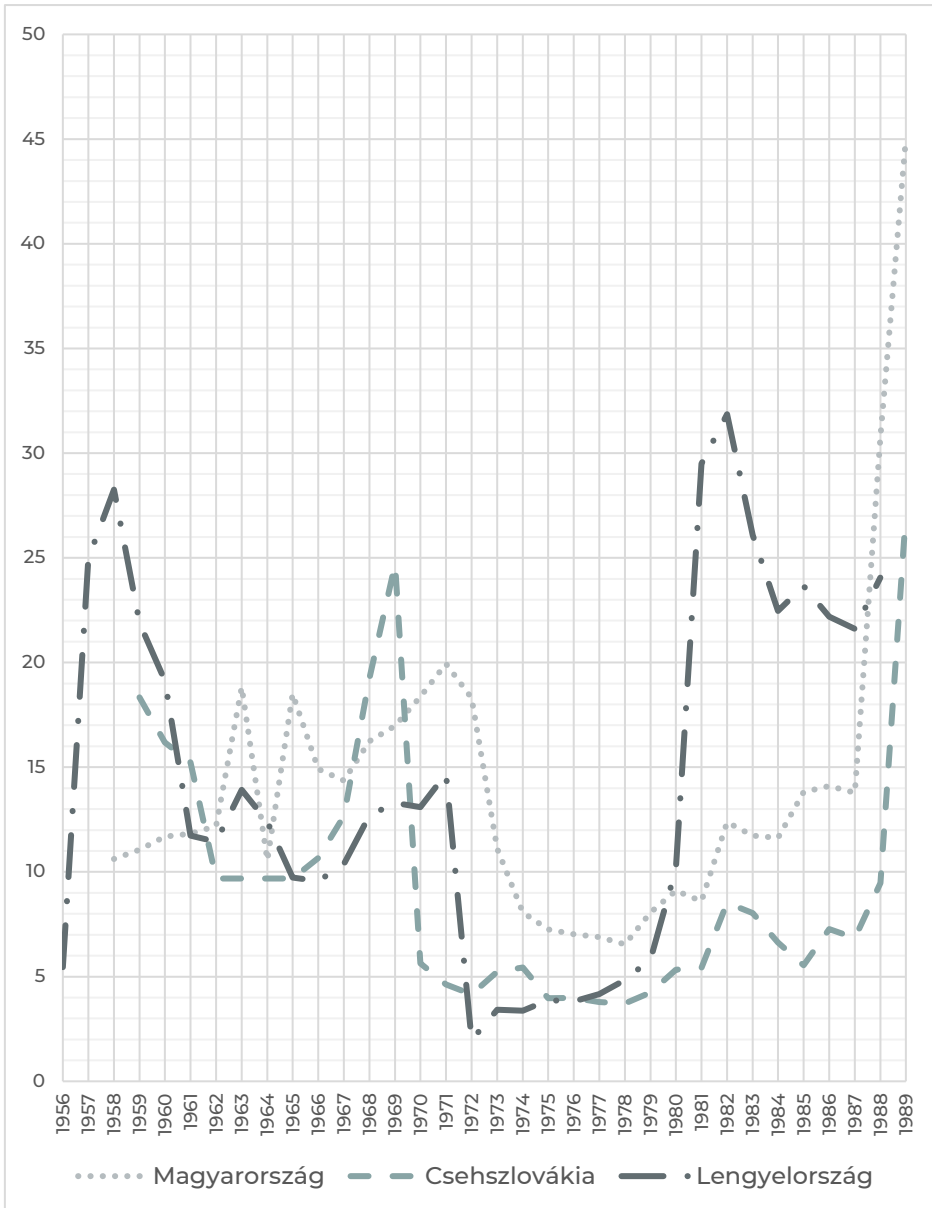
4. ábra. A Nyugatról érkezők aránya a teljes népességen belül Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1953–1989 (százalék)

Forrás: Saját szerkesztés a 2. táblázat adatai, az évközepe népszámszáma nézve pedig az egyes államok ugyanott feltüntetett statisztikai évkönyvei alapján.

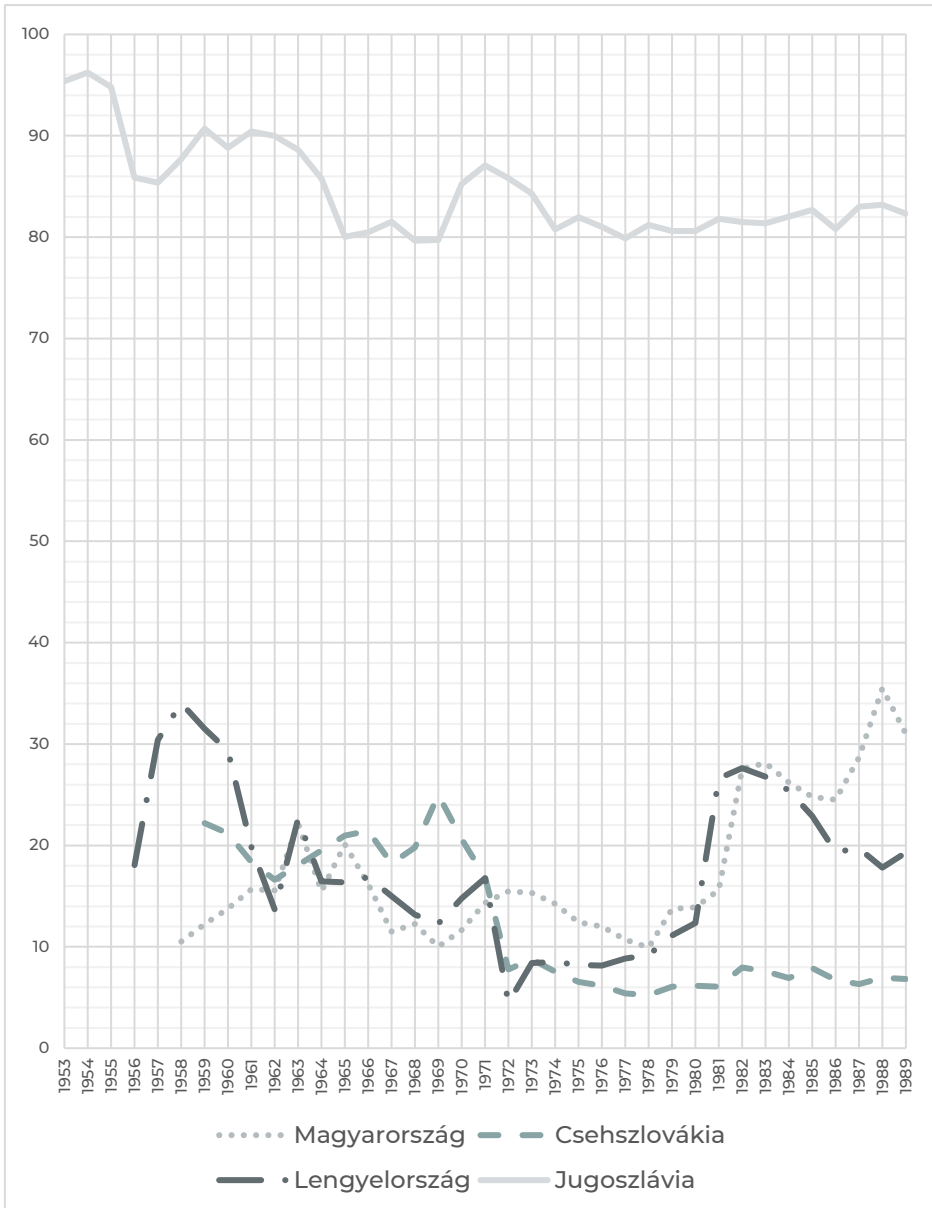
5. ábra. A Nyugatra utazók aránya az összes kiutazón belül Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1956–1989 (százalék)

Forrás: Saját szerkesztés a 3. táblázat adatai alapján.

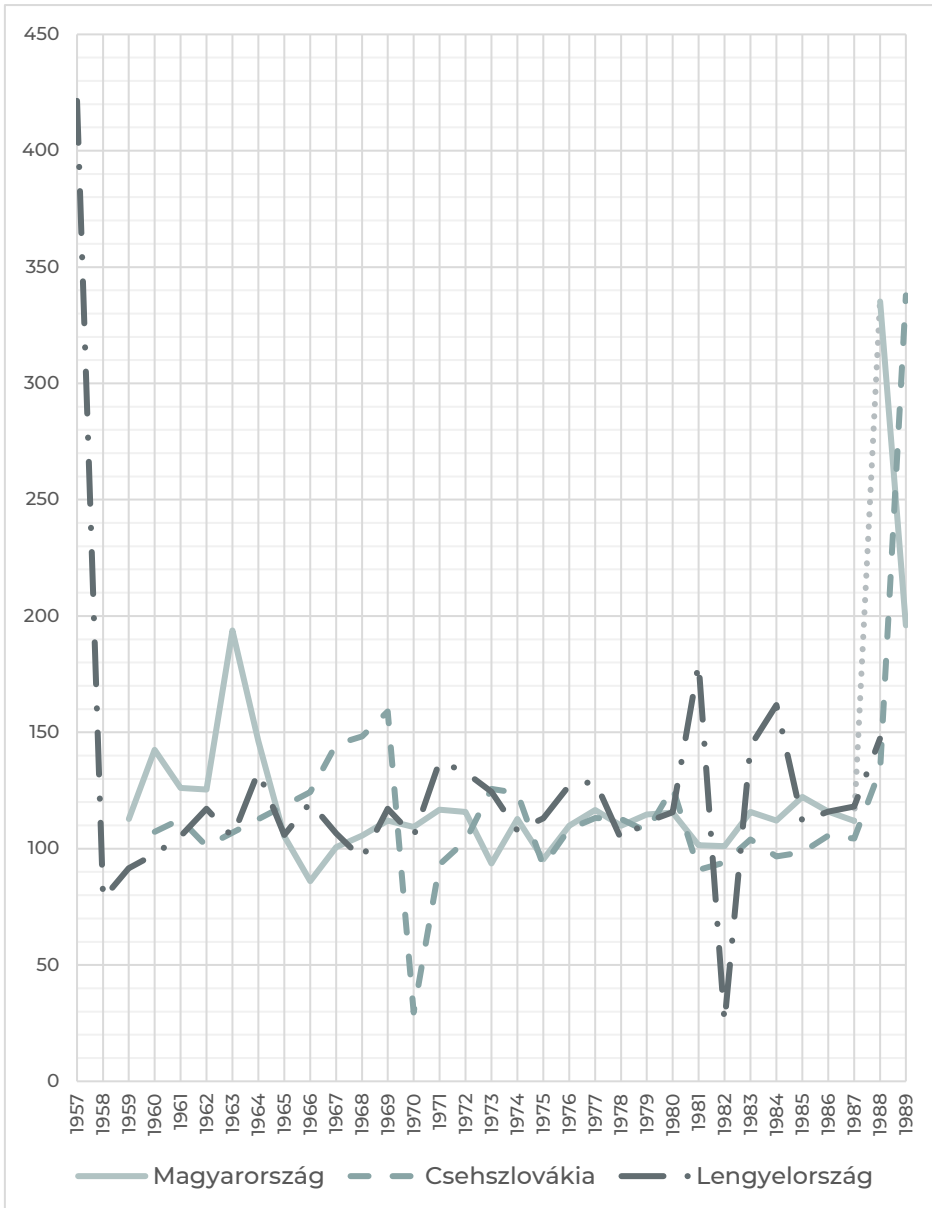
6. ábra. A Nyugatról érkezők aránya az összes beutazón belül Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1953–1989 (százalék)

Forrás: Saját szerkesztés a 4. táblázat adatai alapján.

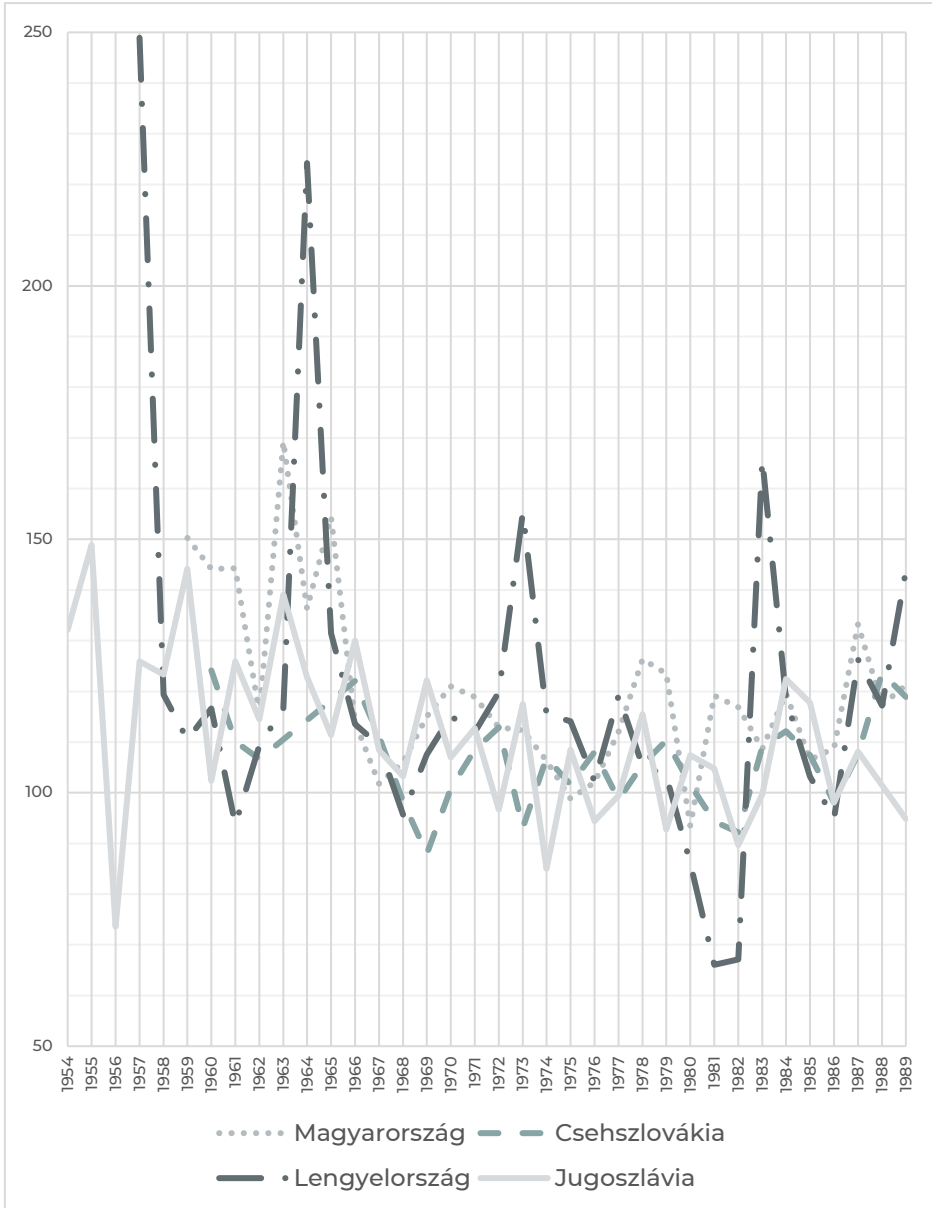
7. ábra. A nyugati kiutazások dinamikája Magyarországon, Csehszlovákiában és Lengyelországban, 1957–1989 (az előző évi érték százalékában)

Forrás: Saját szerkesztés a 3. táblázat adatai alapján.

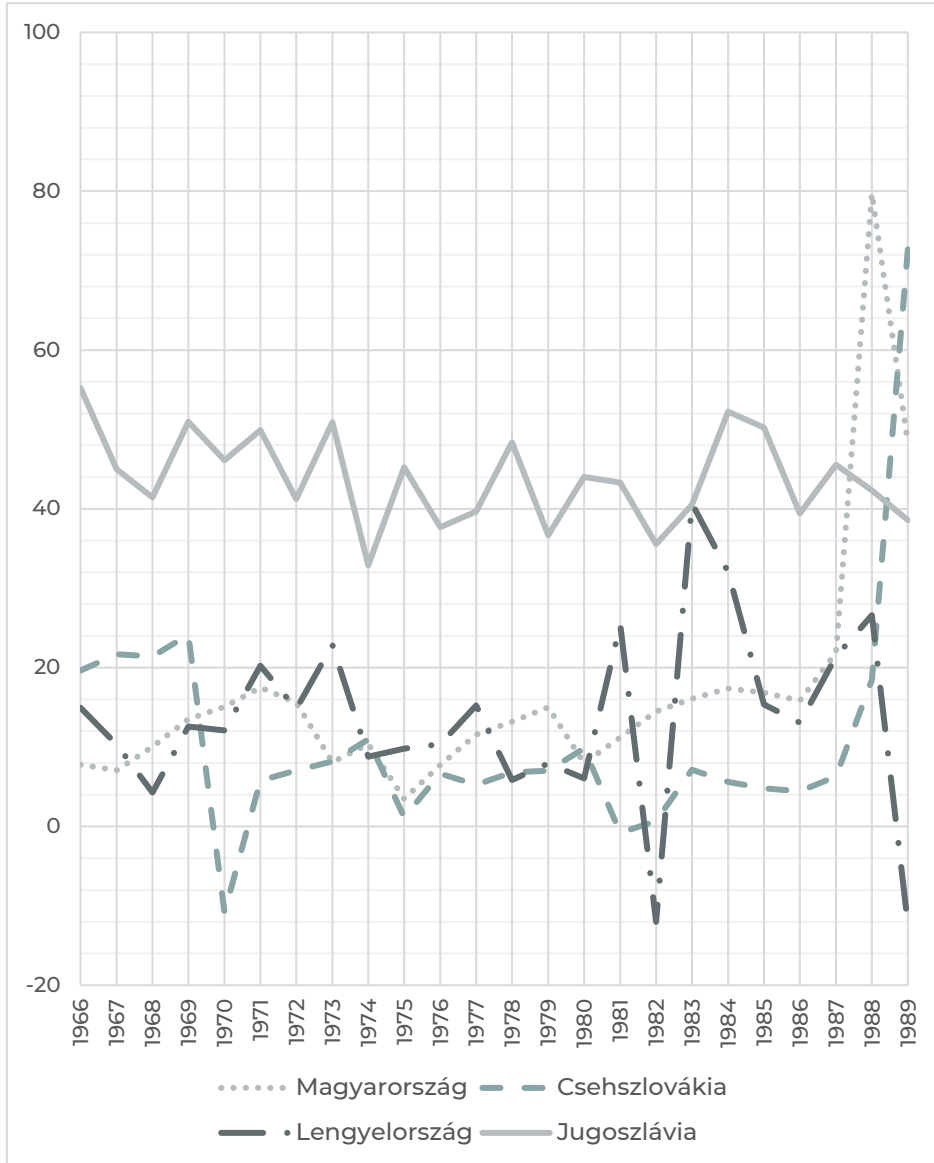
8. ábra. A nyugati beutazások dinamikája Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1954–1989 (az előző évi érték százalékában)

Forrás: Saját szerkesztés a 4. táblázat adatai alapján.

9. ábra. A Nyugatra utazók és a Nyugatról érkezők arányának (százalék), illetve a nyugati be- és kiutazások növekedésének/csökkenésének (százalék) átlagolt értékei Magyarországon, Csehszlovákiában, Lengyelországban és Jugoszláviában, 1966–1989

Megjegyzés: Jugoszlávia esetében csak a Nyugatról érkezők arányának, illetve a nyugati beutazások növekedésének/csökkenésének átlagolt értékei szerepelnek.

Forrás: Saját szerkesztés a 3. és 4. táblázat adatai alapján.